

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr I 1974

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. dr. Anna-Christina Meurling, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

---

innehåll

	sid
Lars Larsson: En boplatz i Björnstorp	1
Sven Johan Nilsson: Riksdagsmannastenen vid Skogsdala	9
Anna Svenson: Andrarums alunbruk II	19
Rune Bunte och Jan Persson: Fiske och fattigdom	27
John Tuneld: Skånelandslitteratur	45
Aktuellt om antikvariskt	
Anna Järpe: Fiddevången i Falsterbo	49
Jan-Erik Augustsson: Kv. Brokorp i Halmstad	50
Karna Jönsson och Barbro Sundnér: Stora Harrie kyrka	50
Förhistorisk keramiktillverkning	52

Omslagsbilden: primitiv keramikugn. Teckning: Ronny Rodhammar.

En boplats i Björnstorp

Av Lars Larsson

Det är nästan mer regel än undantag att förhistoriska boplatser påträffas i samband med matjordsavschaktningar för grustäkter, vägbyggen, nybyggnation o. s. v. i det skånska åkerbrukslandskapet. Liksom gravhögar, stensättningar och andra "vanliga" fornlämningar skyddas dessa "osynliga" lämningar av fornminneslagen och får således inte tas bort utan noggrann undersökning och dokumentation. Fil. kand. Lars Larsson, Lund, redogör för en boplats från yngre bronsålder/äldre järnålder, som kom fram i V. Karaby socken vid grustäckt.

Genom den sedan mitten av 1960-talet ökade exploateringen av den skånska jorden för bebyggelse eller för grustäkt har vår kunskap om forntiden kraftigt ökat, då det stora antal fornlämningar som därigenom framkommit blivit fackmässigt undersökta. Av stort värde har också varit, att man därigenom haft tillfälle att totalundersöka stora områden. Av de undersökta fornlämningarna intar boplatserna en dominerande ställning. Dessa tycks märkligt nog gruppera sig till ett fåtal perioder under förhistorien. En sådan grupp är de boplatser, som daterats till yngre bronsålder och/eller äldre järnålder (1000—0 f. Kr.).

Som vid de flesta arkeologiska undersökningar, vilka är resultatet av exploatering av något slag, påbörjas utgrävningen först då det övre jordlagret har avlägsnats. Detta var också fallet med de undersökningar som år 1968 påbörjades på Björnstorp 1⁵ i Västra Kara-

by socken i västra Skåne. Före exploateringen av området för grustäkt hade man i ploggångar gjort fynd av slagen flinta och keramik. Vid bortschaktningen av ploglagret framkom mörkfärgade partier i den annars ljusgula sanden. Under de två somrar som undersökningen pågick utgrävdes inom det mer än 50.000 m² stora grustaget ca 290 anläggningar begränsade till ett 80×100 meter stort område. Detta utgör det högsta partiet av en svagt markerad ås vilken långt in i nyare tid på två sidor, åt väster och åt norr, varit omgiven av sankmarker.

Anläggningarnas storlek varierade kraftigt från de med en yta av 6,8×2,0 m till stolphål med en diameter av 20 cm. Säkerligen var flertalet av anläggningarna avsiktligt grävda gropar, men ett mindre antal bland dem, de största, hade ett djup av endast ett tiotal centimeter. Troliges utgör dessa resterna av det kulturlager som en gång

täckt området. Plöjning, sandflykt och slutligen schaktningen hade bidragit till att kulturlagret endast fanns kvar i naturliga fördjupningar i den förhistoriska markytan.

Majoriteten av anläggningarna utgjordes av härdar (ca 200 st) som i de flesta fall var mer eller mindre skadade. Av några återstod inte mer än det träkol, som samlats i botten av den nu helt förstörda stenfyllda härden. Ett fåtal anläggningar utgjordes av gropar fyllda med skörbränd sten, en anläggningstyp som är mycket vanlig på samtida boplatser. 60 gropar saknade helt skörbränd sten. Fyllningen bestod av en ljusbrun humös sand, och liksom härden innehöll dessa gropar få fynd. Troligen har de varit avfallsgropar.

Kring några ganska grunda gropar med en yta av mellan 4 och 9 m² konstaterades stolphål. Tyvärr var dessa anläggningar starkt förstörda av schaktningen, men de kan möjligen vara rester av hyddbottnar med oval eller rund form. I ett fall påträffades ett 40 cm djupt stenskott stolphål i mitten av en grund grop. På flera ställen dokumenterades enskilda eller grupper av stolphål utan något samband med andra anläggningar. Någon symmetri bland dessa gick ej att fastställa men också de kan vara rester av huskonstruktioner. Man har på andra boplatser konstaterat två hustyper under yngre bronsålder och äldre järnålder. Dels de runda eller ovala hyddorna, vissa har också en nergrävd hyddbotten,¹ dels de upp till 27 meter långa rektangulära husen med ett tak, som stöttats upp av två inre rader av stolpar.² Båda hustyperna återfinnes under hela järnåldern. I enlighet med vad som gäller för andra boplatser vilka undersökes efter det att det övre jord-

lagret avlägsnats är det endast de nergrävda husgrunderna som bevarats relativt intakt, medan det av de stolpburna husen endast återstår ett och annat extra djupt stolphål.

Dateringen av boplatserna baseras framför allt på keramikmaterialet. Majoriteten av detta, som består av kärldelar av kraftigt skiftande storlek från nästan hela kärl till centimeterstora fragment, påträffades i ett fåtal anläggningar. Keramiken kan uppdelas i tre grupper med avseende på godskvalité. Den största gruppen består av kärl med tjockt gods (upp till 1,8 cm) och med stora magringskorn (upp till 0,5 cm). Knappt hälften av keramiken i denna grupp är på utsidan täckt med ett lerlager uppblandat med gruskorn. Varför kärlytan är försedd med detta lager som vanligtvis benämnes rabb är inte helt klarlagt. Dels kan det ha varit en slags dekoration, då rabbet ofta är försett med fåror uppkomna då man drog fingrarna genom den ännu mjuka massan. Kanske föreligger praktiska skäl för denna ytbehandling. Ett kärl med rabbig yta har varit lättare att bära än ett slätt, dessutom har det extra ytlagret bidragit till att hålla värmen längre, alltså en primitiv typ av termos. Den rabbiga ytan förekommer hos två typer av kärl, de tunnformade och de med en nästan äggformad profil. På några rabbiga kärl finnes verklig dekor i form av vulster med fingerintryck och rader av knoppar vid övergången mellan buk och hals. De grova kärnen utan rabbig yta har en kort utsvängd hals och en kraftig utsvängning av den övre delen av buken. Denna kärltyp benämnes ofta kärl av situlatyp. Bland dessa kärl förekommer en förtjockning av mynningspartiet. Från Björnstorp finnes två

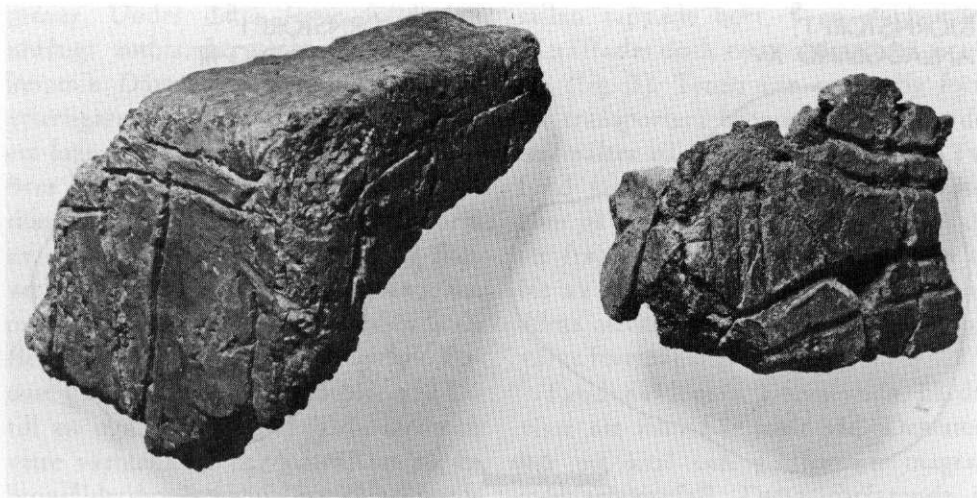

Fig. 1.

exempel på en kraftig förtjockning, som dessutom har försetts med facettering. Övrig dekoration saknas helt. Till denna grupp kan också kärl med perforerat gods s. k. silkärl föras. Delarna från Björnstorp av dylika är så små att man ej kan få någon klar bild av kärlformen. Fynd från andra samtida boplatser uppvisar en blomkruksliknande utformning. Vad dessa kärl varit använda till har inte säkert kunnat fastställas. Man har tolkat dem som behållare använda vid osttillverkning eller som kärl att förvara glöden i under den tid av dygnet då härden ej användes. Den senare tolkningen stämmer väl överens med fyndförhållandena i Björnstorp där kärlfragmenten framgrävdes i ett par härdar.

Keramikgrupp nummer två består av kärl med en godstjocklek av högst 1,0 cm. Kärlen är också mera välbrända och till färgen ljus- eller mörkbruna. Magringen består av fina korn. Kärlformerna är de ovan nämnda. Dock finnes på kärl av situlatyp en kraftigare ut-

svängning av buken liksom att ornamentik förekommer i form av fingerintryck på mynningskanten och innanför denna. De rabbiga kärlen är ofta försedda med ett finkornigt rabb som täcker kärlytan med undantag för halsen som uppvisar en glättad yta.

Den tredje keramikgruppen utgöres av ett fåtal skärvor med en största godstjocklek av 0,7 cm, samt med en mycket fin magring av det svarta godset. Några skärvor har kunnat sättas samman varvid man erhåller en fullständig kärlprofil. Denna tillhör en 6,5 cm hög skål med en kort hals och en kraftigt markerad skuldra.

En särtyp av keramiken är de s. k. lerblocken (fig. 1). Dessa har en form som påminner om en tegelsten med lika höga sidor. Kortsidorna samt tre av långsidorna har försetts med geometrisk ornamentik utförda i linje-, stick- eller snörteknik. Lerblockens funktion är ännu oklar bl. a. har de tolkats som husaltare eller stöd för stekspett. Liksom för keramiken i övrigt kan man bland

BJÖRNSTORP I⁵
ANLÄGGNING XV

BJÖRNSTORP I⁵
ANLÄGGNING III

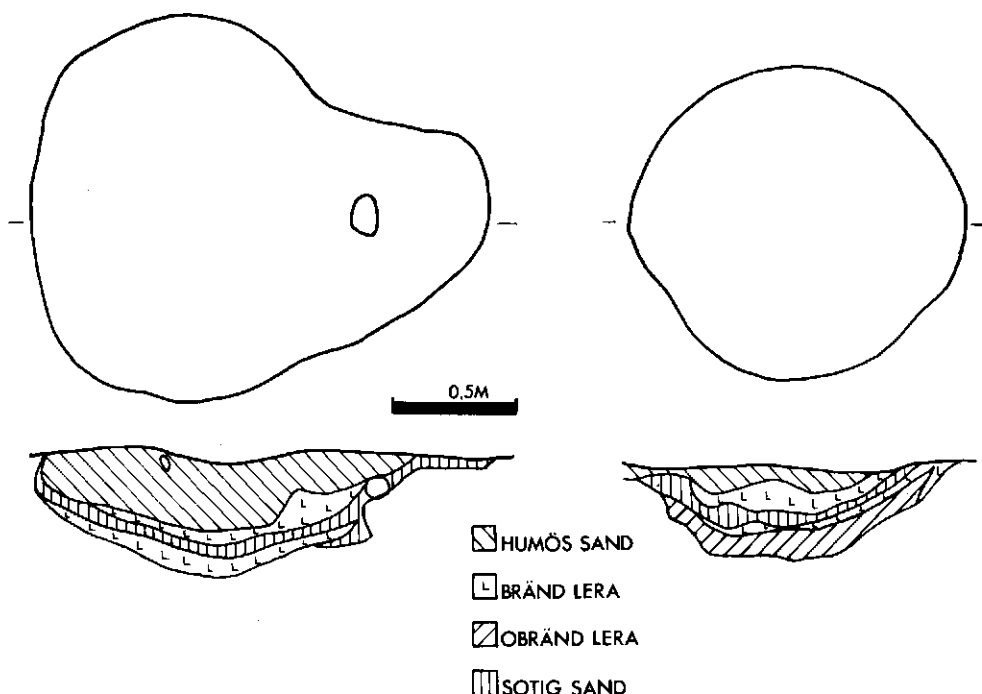

Fig. 2.

lerblocken från Björnstorp urskilja kvalitetskillnader. De flesta fragmenten (5 st) är rödfärgade och dåligt brända medan ett fragment är välbränt och betydligt mörkare i färgen. Endast på detta fragment finnes spår av den vanligt förekommande genomborrningen i blockets längdaxel.

Ovan har omtalats de olika kvalitéter som förekommer bland keramiken på bopplatsen. Skillnaden härvidlag ligger knappast i den lera man använt utan i den bränning man utsatt kärlen för. Ett rödfärgat gods har utsatts för låg bränningstemperatur medan ett svart gods är resultatet av hög värme i kombination med reducerad syretillförsel. Det förra godset kan man mycket väl ha

bränt på en enkel härdliknande konstruktion medan det senare krävt någon form av konstruktion i vilken det varit möjligt att reglera tillförseln av luft.

Utgrävningen vid Björnstorp har givit ett utmärkt bidrag till kunskapen om keramiktillverkning under förhistorisk tid. Inte mindre än 10 gropar har tolkats som varande rester av keramikugnar (fig. 2). Groparna vilka är nästan cirkelrunda med en diameter på mellan 1,5 m och 1,0 m och ett djup som varierade mellan 0,25 m och 0,75 m hade en övre fyllning som påminde om den i avfallsgroparna. Skillnaden låg i gropbottnens lagerföljd. Överst fanns ett lager av större eller mindre klumpar av bränd lera som uppvisar intryck av

grenar. Under detta lager följde ett kraftigt sotblandat skikt innehållande keramik. Därunder fanns i några gropar ytterligare ett lager av bränd lera eller ett lager av värmepåverkad sand. Det övre lerlagret har då ugnen var i funktion utgjort ugnens tillslutning i form av en lerkupol stadgad medelst ett flätverk. Att dömma av det sotblandade mellanskiktet har uppvärmningen i de flesta fall ägt rum i själva ugnen. Endast i två fall var en hård placerad in till en ugn. Ugnar med både inre och yttre värmekällor har påträffats på en bronsåldersboplatz vid Bromölla i nordöstra Skåne.³ Konstruktionen för dessa ugnar överensstämmer väl med de från Björnstorp. Liksom för dessa bestod fynden i ugnarna från Bromölla av kärl som förstörts vid bränningen. I Björnstorp visar fynden av stora kärlpartier i tre av ugnarna att kärlen vid bränningen stått upp och ned. I en fjärde ugn framgrävdes stora delar av ett kärl som utsatts för så hög temperatur att godset delvis omvandlats till slagg. Troligen har ugnarna varit så konstruerade att man efter en bränning har slagit sönder kupolen för att komma åt de brända kärlen. Lagerföljden i ugnsgroparna betyder troligen det att man endast bränt en gång i varje ugn varvid man låtit de kärl som skadats vid bränningen ligga kvar. Alla tre keramikgrupperna finnes representerade i ugnar.

Namnet till trots var flintan det vanligaste utgångsmaterialet för redskapstillverkning under både äldre och yngre bronsålder. I anläggningarna vid Björnstorp kommer över 800 slagna flintor. Redskapstyperna var däremot begränsade till ett fåtal skivskrapor och skivborr.

Brons var en sällsynt vara som man

sällan tappade bort. I en dubbelhård påträffades dock en smal hopvikt bronssten (fig. 3). Tenen var en vanlig form att transportera bronset som, innan det omsmältes till ett färdigt föremål. Två fynd talar för att bronsgjutning förekom på platsen. En avfallsgrop innehöll ett fragment av en degel, en annan en bit av en gjutform som av formen att döma använts vid gjutning av ett stort välvat föremål (fig. 3).

Fynd av löpare i stenfyllda härdar visar att man här malt säd. Dessutom har ett kärl och gjutformen magrats med tröskavfall. Detta förfarande är välkänt vad beträffar tillverkningen av gjutformar men ytterst ovanligt för keramik.⁴ Även i några lerklumpar som tillhört en ugnskupol förekom avtryck av tröskavfall. I detta finnes avtryck av framför allt skallöst korn men också av emmer och enkorn.⁵

Anläggningarna innehöll inga ben beroende på de dåliga bevaringsmöjligheterna för sådant material i den kalkfattiga sanden. Några få tandfragment har kunnat bestämmas till att ha tillhört nötkreatur.⁶

Boplatsmaterialets datering ger vid handen att det inte är tal om en kortvarig bosättning. En del föremål såsom de grova rabbade kärlen, skålfragmenten och flintredskapen är typiska representer för den yngre bronsåldern (1000—400 f. Kr.). Jämförande bronsåldersmaterial från Själlands ger en snävare datering till perioderna V eller VI (700—400 f. Kr.).⁷ Andra fynd tillhör den förromerska järnåldern (400—0 f. Kr.). Kärl av situlatyp samt kärl med förtjockad och facetterad mynning är typiska för den yngsta delen av detta skede (100—0 f. Kr.). Vår kunskap om både boplats- och gravmaterialet under

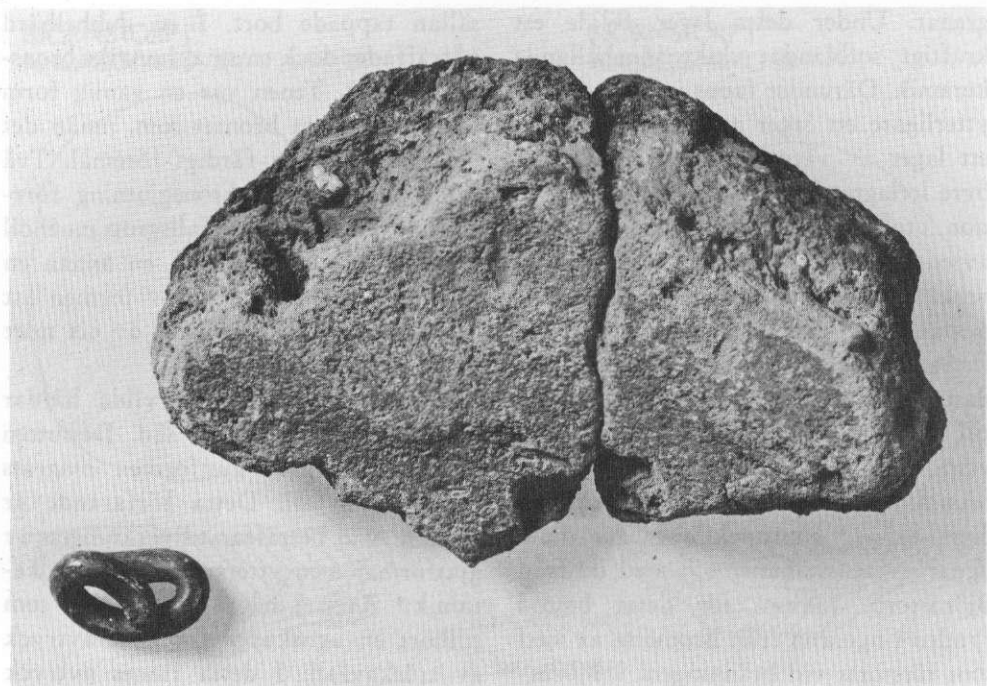

Fig. 3.

yngre bronsålder och yngre förromersk järnålder är relativt god. Däremot är det sämre bevänt med fakta om den mellanliggande fasen vars varaktighet ännu inte är fastställd.⁸ Många teorier har uppställts som förklaring till detta fyndlösa skede, t. ex. att bristen på fynd skulle ha orsakats av en kraftig minskning av folkmängden genom utflyttning, av befolkningens problem med att omställa sig till en delvis ny livsföring på grund av en klimatförsämring eller också att det skulle vara resultatet av att importvägarna söderifrån skulle ha avskurits av de nya makthavarna i Mellaneuropa, nämligen kelterna.

Att någon av dessa teorier skulle vara den enda bidragande orsaken till fyndlösheten kan knappast anses realistiskt.

Med undantag för några få stammars utvandring möjligen från Jylland (kimbrer och teutoner) ned mot Romarriket är bevisen på en mera betydande utvandring alltför få. Den så drastiskt beskrivna fimbulvintern skulle enligt kvartärbiologiska undersökningar inte ha ägt rum vid övergången brons-järnålder utan något senare (ca 300 f. Kr.).

Endast på Jylland har man så rikhaltiga fynd på boplatser och i gravar att man med utgångspunkt från dessa kunnat göra en treperiodsindelning⁹ av både metallföremålen och keramiken. Vid en jämförelse bör man dock ta i beaktande att en viss tid kan ha förflutit innan de västliga impulserna accepterades i Skåne. Dessutom kan lokalt utformade keramiktraditioner ha spelat

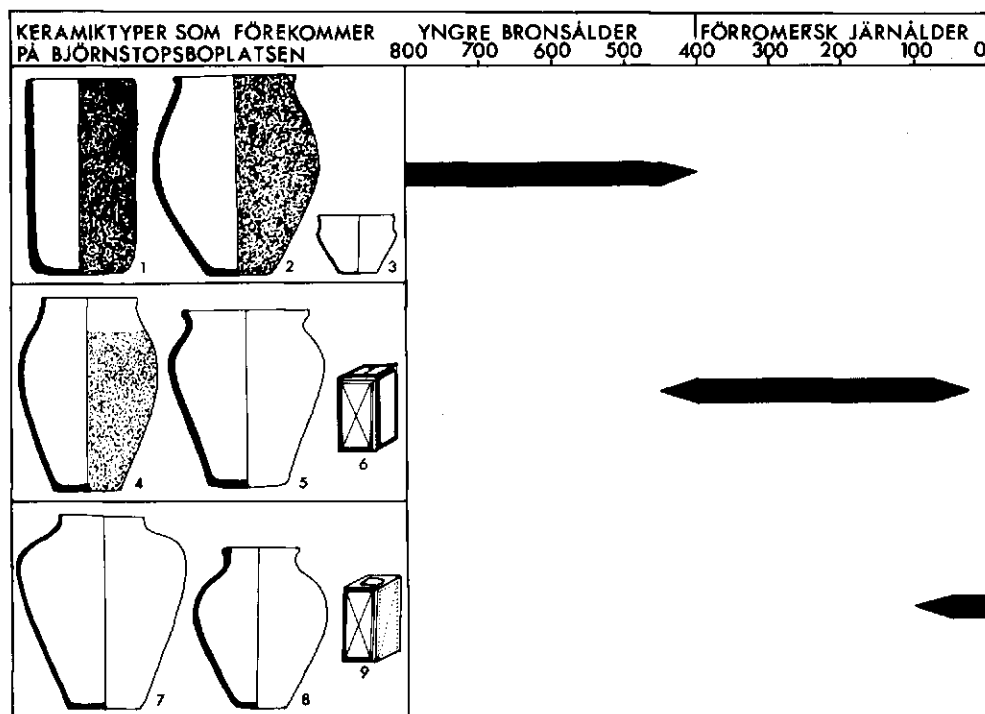

Fig. 4.

en stor roll vid behandlingen av de nya keramikformerna. Delvis grundat på detta resonemang är teorin att fyndlösheten på de danska öarna och i Syd-sverige egentligen är skenbar på grund av en förlängd bronsålderskultur.

Sett ur skånsk synvinkel är det först vid tiden för Kr. f. som man finner en grupp av kärlformer som starkt kontrasterar till de under yngre bronsålder.¹⁰ Att traditionerna från denna tid ej helt uppgives visar gravfynden. Genom C-14 dateringar av gravfyndslösa brandgropar på bronsåldersgravfält har man konstaterat en fortsatt gravläggning under förromersk järnålder på de gamla gravplatserna.¹¹ Dessutom är brandgropen en gravform som blir allmän under yngsta bronsålder.

De på Björnstorpsboplatsen funna massiva lerblocken bör dateras till äldre förromersk järnålder medan de ihåliga tillhör en sen fas. Till övergångsfasen brons-järnålder dateras kärl med fin-kornigt rabb, en glättad hals samt en något förtjockad tvärt avskuren mynning. Dylka kärl finnes det exempel på i Björnstorp. Några keramiktyper visar en kontinuitet från yngre bronsålder till tiden för Kr. f. eller ännu längre t. ex. silkärken, vissa typer av rabbade kärl samt troligen också lerblocken medan andra såsom kärl av situlatyp dyker upp i tidig förromersk järnålder.

Man kan alltså på flera sätt indicera en kontinuitet genom det fyndfattiga skedet. Därför kan man tänka sig att

boplatsen vid Björnstorp även bebotts under ett övergångsskede med en kontinuerlig användning av föremål som gradvis genomgick förändringar vid upptagandet av impulser utifrån.

Att brännugnarna av samma konstruktion innehållande fynd från hela den ovan nämnda tiden finnes koncentrerade till en liten del av boplatsen tyder också detta på att man här haft en bebyggelse som inte direkt varit kontinuerlig men däremot periodvis återkommande. En så lätt sandjord som området består av tålde säkert inte många års nyttjande som åker eller som bete. Vid undersökningen framkom också spår av sandflykt, så förekom decimetertjocka sandlager mellan härdar. Ett för starkt utnyttjande av den lätta marken medförde därför inte bara utarmning av jorden utan också genom mindre växtlighet fritt spelrum för vinden. En viss tid måste därför förflyta mellan bruksperioderna men att döma av boplatsens begränsning på en

svagt markerad sandås tycks inte kännedomen om den exakta bosättningsplatsen helt ha fallit i glömska.

Tack vare ett flertal undersökningar i trakten kring Björnstorp, de flesta föranledda av exploatering, får man väl fram bebyggelsen under denna tid. I Västra Karaby ca 1 km österut¹² samt vid Saxtorp ca 3 km norrut har man i avfallsgropar påträffat material som kan föras till det ovan nämnda övergångsskedet. Vid Vashög i V. Karaby¹³ socken samt i Löddeköpinge 3 km söderut har boplatser framgrävts som daterats till yngre bronsålder. Urnegravfältet vid Lundåkra ca 3 km väster om Björnstorp innehåller gravar från bronsålderns yngsta del. Man kan därigenom inplacera Björnstorpsboplatsen som en av de boplatser i ett större komplex ur vilket iv kan få ytterligare kunskap om hur livet och döden gestaltade sig för människorna under yngre bronsålder och förromersk järnålder.

Noter och litteratur

¹ Petré R. 1959. En bronsåldersby i Bromölla. Skånes Hembygdsförbunds Årsbok, sid. 50 ff.

² Becker C. J. 1972. Hal og hus i yngre bronzealder. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

³ Petré R. op. cit. 1959 sid. 52 f.

⁴ Hjelmqvist H. 1973. Ein Beitrag zur Kenntnis der Nutzpflanzen am Übergang von Stein- zur Bronzezeit in Schonen. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum 1971—1972, sid. 144.

⁵ Bestämda av docent H. Hjelmqvist.

⁶ Bestämda vid Zoologiska Institutionen i Lund.

⁷ Jensen J. 1967. Voldtofte-fundet. Aarbøger, sid. 106 ff.

⁸ Dateringarna varierar från en varaktighet på 500 år till ca 200 år.

Nylén E. 1972. Mellan brons- och järnålder.

Antikvariskt Arkiv 44, sid. 26 ff.

Ambrosiani B. 1973. Recension av E. Nyléns bok Mellan brons- och järnålder. Fornvännen nr 2.

⁹ Becker C. J. 1961. Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland. Nationalmuseets skrifter VI.

¹⁰ Stjernquist B. 1969. En boplatz från äldre järnålder i Hötofta, sydvästra Skåne. Fornvännen nr 3, sid. 170 ff.

¹¹ Stjernquist B. 1961. Simris II. Acta Archaeologica Lundensia, sid. 106 f.

Lundström P. 1970. Gravfälten vid Fiskeby i Norrköping I, sid. 83 ff.

¹² Olsson T. 1971. Rapport från Västra Karaby. Ale nr 2.

¹³ Strömberg M. 1954. Bronzezeitliche Wohnplätze in Schonen. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum.

Riksdagsmannastenen vid Skogsdala

Av Sven Johan Nilsson

Förre landssekreteraren Sven Johan Nilsson, Uppsala, har i samband med sina släktforskningar begrundat de öden som hans farfars farfars fars gravsten råkade ut för. Riksdagsmannastenenens historia belyser ett förhållande som tycks ha varit vanligt i många socknar där kyrkorna ändrades och nybyggdes under 1800-talet. Äldre gravstenar togs om hand av sockenborna och nyttjades på olika sätt: de lades i trädgårdsplanteringar, blev trappstenar, spishällar eller skiljen mellan kobåsen i ladugården. Den "upprättelse" som riksdagsmannastenen omsider fick berättar i sin tur om det vaknande intresset för hembygd och släkthistoria i slutet av 1800-talet.

I skogsbrynet vid infartsvägen till Skogsdala, en liten gård i Vanstads socken i Färs härad, står en gravsten. Manshög och mer än meterbred drar den besökares blickar till sig. Det är en oväntad placering för en gravvård och man undrar hur den kan ha hamnat där. Går man närmare ser man att det är en märklig sten, rikt skulpterad. Den tycks ha genomgått omilda öden. En bred cementfog visar att den varit styckad tvärsöver i två delar.

Stenens mittparti upptages av en bild i relief av en danneman och hans maka, klädda i häradsdräkt, han med

ett spanskrör i sin högra hand, hon med ett handkläde över sin vänstra. Mellan sig bär de i axelhöjd ett brinnande hjärta. På marken blommar en lilja.

I ett nedre rektangulärt fält kan man läsa vilka de avlidna varit:

"Här under Hvilar för dätta i Lifstiden Nembdemannen och Riksdagsmannen Hederlige och Wälförståndige nu Salig hos Gud Anders Olsson af Lassaröd född i Heinge 1724 d. 19 feb. död d. 19 octo 1787 samt des Kiära hustru Ährliga och Gudfrochtiga Bengta Persdotter född i Lassaröd 1730 dn 6 oct. och död dn 22 mars 1805".

Riksdagsmannen Anders Olssons i Stora Lassaröd gravhäll i Skogsdala. Stenen flyttad från Vanstads kyrka vid dess ombyggnad 1869. Återfunnen delad i två hälfter i kostallet i Stora Lassaröd omkring 1889. Rest vid Skogsdala 1896 av riksdagsmannens ättling Anders Nilsson. På bilden har den tvärs över stenen gående cementfogen retuscherats bort.

I mitten på ett övre fält läses i en cirkelrund sköld med sirliga akantusornament på sidorna:

"Christus är vårt Lif och dödden är vår Winning".

Längs stenens fyra sidor löper i en upphöjd ram texten:

"Här ser du vår sten — lät ligga vår ben — i världen vi varit och nogsamt ärfarit — men nu mår vi väl — ty Gud har vår Skiäl — Lotten är oss fallen i det lustiga — oss är siön arvedel till-fallen".

Riksdagsmannen Anders Olsson härstammade från en gammal dannemannasläkt i Heinge by i Lövestads socken. Hans förfäder hade varit betrodda män. Han var son till nämndemannen och häradsdomaren Oluf Andersson på Heinge nr 19. Denne hade varit Färs härads representant som herredagsman vid den märkliga riksdagen 1719. Han dog 1741.

Anders Olsson blev på förslag av en enhällig häradsnämnd utsedd till nämndeman redan vid nyss fyllda tjugio år. Som motivering för den tidiga utmärkelsen framhålles i domboken för den 28/2 1744, att "hans fader tillförene nämndemanssysslan med mycket beröm förestått" samt att "sonen även för sin del gott lovord äger om sin skicklighet och förvånansvärt goda erfarenhet uti att skriva och läsa".

Den unge nämndemannen gifte sig vid tjugotvå års ålder till Stora Lassaröd, som 1731 skatteköpts av svärfadern. Denne hette Per Persson (1667—1745). Han var född i Stora Askaröd i Vanstads socken, hade kommit till Lassaröd som dräng och gift sig med husbonden Per Anderssons änka. När denna dog barnlös, gifte han om sig. Bengtas mor hette Karna Svensdotter

(1702—1778). Hon var dotter till skolemästaren Sven Dalman i Vanstad och dennes hustru Una Andersdotter. Una synes — fast det i vigselboken blott står "fr. Vanstad" — vara identisk med nyssnämnde Pers Anderssons syster Una. I så fall tillhörde hon en släkt som innehaft gården åtminstone sedan början av 1600-talet. Anders Olsson och Bengta Persdotter fick under åren 1746—1763 sex barn, fyra söner och två döttrar.

Genom gott förstånd och en redbar karaktär förvärvade Anders Olsson under sin verksamhet i socken- och häradsförvaltningen ett gott rykte och ett stort förtroende. Han var Färs och Frosta häraders representant i bondeståndet vid den "långvariga och stormiga" riksdagen 1760—1762 och även vid den av mössorna behärskade riksdagen 1765—1766, då Sverige fick sin första tryckfrihetsförordning. Kanske ger valprotokollet den 15/8 1760 något av hans karaktär. Han avböjde först uppdraget, trots att han enhälligt valts av de båda häradernas samtliga befullmäktigade sockenombud. Efter något betänkande förklarade han sig dock villig och "skylldig med hänsyn till det förtroende man hade för honom".

I riksdagen synes han ha visat samma försynta blygsamhet. Han yttrade sig aldrig först i en fråga. Men en egen motion ingav han 1761 rörande häradshövdingesysslan i Färs härad, ett "Ödmjukaste Memorial", som vann ståndens bifall. Som deputerad för att "hylla Hans Kungliga Majestät på Dess höga födelsedag" fick han se sig om i det nya Tessinska slottet, som tagits i bruk av kungafamiljen först 1754. Riksdagen hölls alltså, liksom på hans fars tid, i gamla "Kungahuset", d. v. s.

Wrangelska palatset.

Han synes ha omfattat liberala idéer och hört till dem som såg en angelägen uppgift i att genom förbättrad folkundervisning höja allmogen ur dess fattigdom och råa seder. I Vanstads socken, där befolkningen var spridd på ett flertal byar, hade man ännu inte på frivillighetens väg lyckats få till stånd något gemensamt skolhus. Men 1777 fick socknen en skoleordning, som reglerade undervisningen och tryggade lärarlönen. Anders Olssons namn står under protokollet. Mer än fyrtio år efter hans död hyllades han i 1828 års sockenbeskrivning som en nämndeman och riksdagsman, "som visat att ära och redlighet segrade över råheten och som förtjänat sitt förtroende".

Stenen låg ursprungligen över riksdagsmannens och hans hustrus gravställe på Vanstads kyrkogård. När den lagts dit — om det skedde redan efter mannens död 1787 eller först efter hustruns död 1805 — vet man ej. Det senare är troligast.

När Vanstads församling skulle bygga en ny större kyrka 1868 på hösten, blev det slut med griftefriden. Det blev nödvändigt att flytta bort en del gravstenar, som låg i närheten av den gamla kyrkans mur. Inte bara stenarna flyttades. Maningen till eftervärlden, som stod ristad på riksdagsmannens sten: "Låt ligga vår ben", respekterades inte av entreprenörens grundgrävare. "En mängd ben efter döda uppgräves och kringkastas å kyrkogården", konstaterar kyrkobyggnadsdirektionen bekymrad i ett protokoll den 28 oktober 1868. Dess beslut blev att man "ansåg lämpligast att accordera med någon person, som åtog sig att för billigt pris gräva en tillräckligt rymlig grav, hopsamla kvar-

lämningar efter döda och nedlägga dem däri samt nedmylla dem".

Någon ny familjegrav för riksdagsmannens och hans makas kvarlevor blev det tydligen inte. Gravhällen flyttades till Stora Lassaröd. Hur den stora hällen klarade påfrestningarna vid bortflyttningen från gravplatsen och transporten till släktgården, vet man inte, ej heller var minnesvården hamnade efter framkomsten. Man vet bara att det var efter ett minst sjuårigt bedrövtligt mellanspel i en vanhedrande miljö, som den till slut 1896 hamnade där den nu står.

Förtjänsten att åt eftervärlden ha räddat detta unika släkt- och kulturminne tillkommer riksdagsmannens sonson bygdeforskaren Anders Nilsson i Skogsdala. Han ledde sin härstamning från riksdagsmannen via dennes fjärde son Nils Andersson (1763—1846), sonson Måns Nilsson (1799—1880) och sonsons son Nils Månsson (1830—1899). Måns Nilsson hade övertagit Stora Lassaröd från sin fader och gift sig till Vanstad nr 23, som han vid enskiftet omkring 1830 fick utlagt i gräns med Stora Lassaröd. Byggnaderna på nr 23 nyuppfördes omkring 1850. Måns Nilssons söner övertog 1856—1857 gårdarna, Nils Månsson rusthållshemmanet Vanstad nr 23, Per Månsson (1831—1888) trumpetarhästehemmanet Stora Lassaröd nr 1. På en lott av Vanstad nr 23 byggdes 1883—1885 den idylliskt belägna gården Skogsdala.

Anders Nilsson brukade vid sina många visningar av riksdagsmannastenen för besökande berätta så här:

"Efter hans farbror Per Månssons död hade Lassaröd delats och blivit två mindre gårdar. Den hälft på vilken den gamla släktgården var belägen, hade kort därefter gått ur slakten. En hem-

Bygdeforskaren Anders Nilsson vid anfaders gravvård.
Foto från 1920-talet.

vänd svensk-amerikan hade köpt gården. En dag kom den nye ägaren över till Skogsdala och talade om för Anders Nilsson att han vid renovering i kostallet funnit ett par märkvärdiga stenhällar. De hade stått som skiljen mellan kobås. Till sin förvåning hade han under lager av smuts funnit figurer och texter på hällarna. Nu ville han att Anders Nilsson, som han hört var intresserad av allt gammalt, skulle kom-

ma över och se vad det var för något som han hittat.”

Att det var riksdagsmannens — anfaders gravsten som svensk-amerikanen funnit stympad i kostallet, visste Anders Nilsson redan. Det framgår av ett brev, som han den 24/12 1889 skrev till häradshövdingen V. Anderberg i Sjöbo. I brevet förhör han sig om möjligheterna att få komma och forska i häradsrättens arkiv om anfadern. Han

berättar bl. a.: "Riksdagsmannens sönderfallna gravvård finnes bland stensättningarna i Stora Lassaröd och jag har vidtalat mina kusiner att sammanfoga den och giva den en mera hederlig plats".

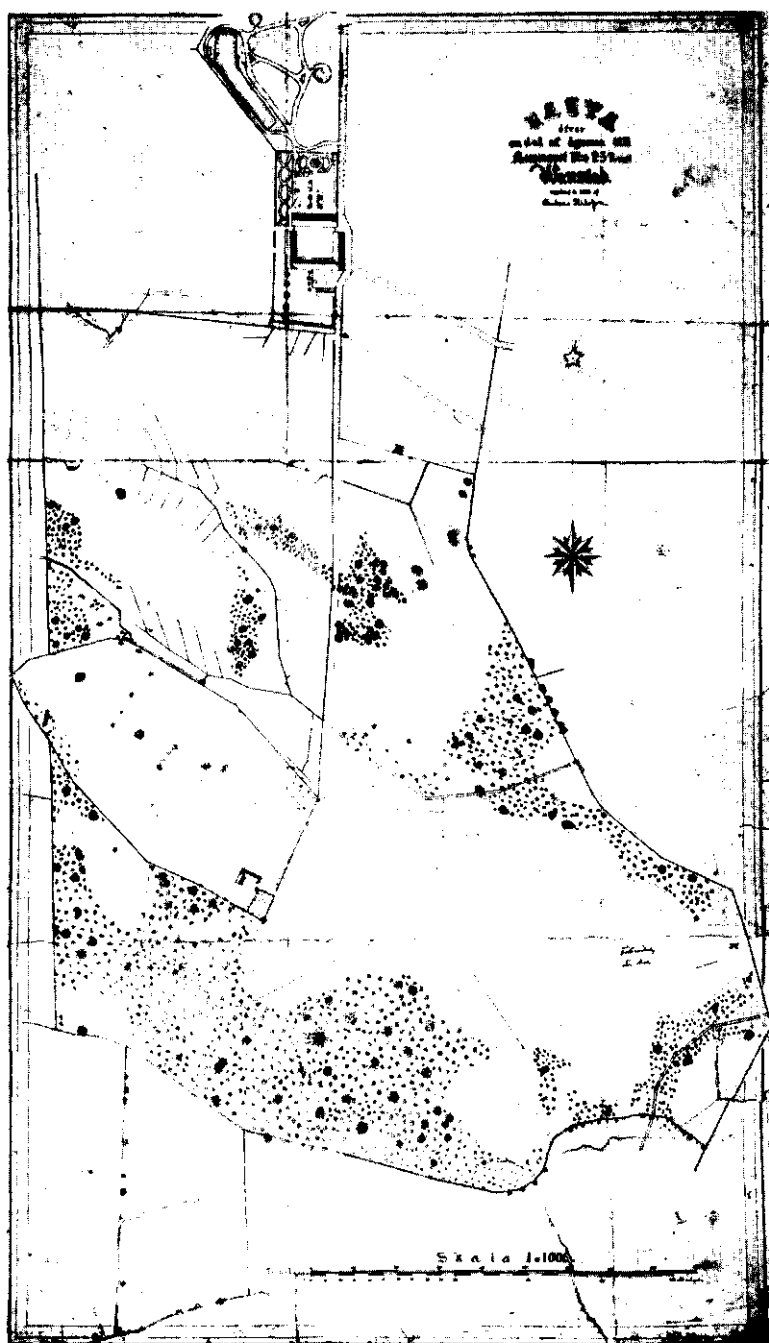
Med "stensättningarna" avses här sannolikt ett arrangemang av olika slags prydnadsstenar, något som ofta förekom i 1800-talets skånska trädgårdar. Även gamla gravstenar, hemtagna från kyrkogårdarna, kunde få plats i sådana stensamlingar. Detta för tanken till en gravvård, som i samband med kyrkobygget flyttades till Vanstad nr 23. Det var en sten som stått över hemmanets tidigare ägare rusthållaren Anders Nilsson (1779—1834). Den stenen placerades i trädgården, där den dock 1876 blev överbyggd med en stor bipaviljong. När paviljongen revs på 1960-talet, fann man stenen under golvet. Där hade den säkert legat ända sedan 1868 — alltså mer än hundra år. En ritning över trädgården, gjord 1879, visar — liksom en karta över en del av ägorna till hemmanet, upprättad 1881 (sid. 15) — hur en bred gång ledde från mangårdsbyggnadens mitt ner till paviljongen. Där hade gravvården uppenbarligen från början haft sin hedersplats i en stor rund rabatt, liknande dem som på ritningen ses på ömse sidor om paviljongen.¹

Man torde få förutsätta att nämndemannen och rusthållaren Måns Nilsson, som levde ända till 1880, såg till att hans farfars märkliga minnesvård fick en minst lika hedersam placering i Stora Lassaröd som hans svärfaders enklare gravvård fick i granngården. Man kan på goda skäl antaga att stenen först efter Per Månssons död 1888 tagits från trädgården och byggts in i kobåsen.

Detta kan förklara varför Anders Nilsson just 1889 kom att särskilt intressera sig för stenen och engagera sig för dess framtida bevarande. För häradshövdingen har han ej velat nämna att stenen redan flyttats till kostallet.

Kusinerna synes ha ställt sig helt oförstående till Anders Nilssons strävanden att restaurera minnesvården. Han tvangs att resignera. För att åtminstone bevara minnet av hur anfaderens förstörda gravvård sett ut, gjorde Anders Nilsson på nyåret 1890 en laverad teckning av stenen i format ca 32×46 cm, vilken han skänkte sin fader på dennes sextioårsdag. Bilden av gravstenen med dess figurer och texter är riktig i allt utom i två anmärkningsvärda detaljer. — Texten i vänstra sidan av ramen har han ej kunnat läsa, de tre övriga sidornas text har utglesats så att den räckt även till vänstra sidan. Inte heller har han kunnat urskilja liljans blomklockor i nedre delen av övre brottstycket. På liljans plats finner man en ört av obestämbart art. Teckningen är ett bevis för att stenhälvorna fanns i kostallet redan när teckningen gjordes. De felande detaljerna doldes i golvet och av de vertikala stolpar, som höll stenhälvorna upprätta.

Svenskamerikanaren var mera förstående för Anders Nilssons restaureringssträvanden än kusinerna. Anders Nilsson fick överta brottstyckena av stenen. Han tog dem hem till Skogsdala och sammanfogade dem med cement, resta i nästan vertikal ställning mot ett massivt granitblock. En plan sockelsten bar upp gravhällen. Sockeln var så hög och bred att den lämnade bekväma sittplatser med hällen som ryggstöd. På den tiden, när gravhällen restes i skogsbrynet vid infarten till Skogsdala, vår-

På den sid. 14 nämnda år 1881 upprättade kartan syns överst hemmanets åbyggnader och trädgård samt den under anläggning varande trädgården. Mitt i trädgårdens fond ligger den sexkantiga bipaviljongen under vilken rusthållarens gravsten återfanns på 1960-talet. I parken, rakt ovanför paviljongen, syns markerad med en rundel den kulle, vid vilken stenen nu finns uppställd.

dades skogen runt gården som en prydlig park. I en krets runt gravstenen lät Anders Nilsson ställa upp liksom en domarring av vitkalkade höga stenar. Framför hedersplatsen utbredde sig längs infartsvägen en vacker gräsmatta.

Bland dem, som under årens lopp beundrat gravhällen, var skalden och författaren Theodor Tufvesson. I en tidsningsartikel om "En gravsten och en bildsnidarverkstad" (Y. A. 10/11 1930) avslöjade han, att minnesvården är ett verk av bildhuggaren Magnus Appelgren i Simrishamn. Denne var son till bild- och stenhuggaren Lambert Appelgren, fick burskap 1779 och övertog faderns rörelse, som han drev till 1813, då hans son Gustaf tog vid.

Kyrkoherden Curt Wallin har i Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1945 (sid. 50—83) ägnat en ingående studie åt "Appelgrenarna — en märklig stenhuggarskola på Osterlen". Artikeln, som bär underrubriken "Två rokokomotiv i skånsk gravkonst", är rikt illustrerad med fotografier av gravstenar, som anses härröra från Appelgrenarnas verkstad. Då artikeln skrevs, kände Wallin ej till den i Skogsåla uppställda stenen. Men i en tillagd fotnot har han (efter att ha sett en illa ritad klichébild i Tufvessons artikel) konstaterat att stenen med säkerhet kan hänföras till den Appelgrenska verkstaden. De två rokokomotiven, som Wallin funnit vara typiska för gravmonument från Appelgrenarnas skola, kortast uttryckt "Blomman och porträttet", finner han båda i Lassarödsstenens komposition. I avhandlingen har han indelat de påträffade Appelgrenska gravstenarna i två huvudtyper, sådana som karaktäriseras av "Lyrformat textfält med blomster-rankor" och sådana som innehåller

"Människoframställning", d. v. s. avbildningar av den eller de avlidna. I fotnoten framhålles att denna gravsten "försetts med element från båda huvudtyperna".

Den som betraktar stenen, kan inte undgå att fascineras av dess ovanliga utstrålning, det brinnande hjärtat, den blommande liljan. Ögat möter inga skräckssymboler, ingen grinande döds-skalle, inga benknotor, inte ens ett tim-glas. Här vandrar den värdige och trygge nämndemannen och hans kära hustru fram iklädda sina prydliga häradsdräkter som stadda på väg till kyrkan i pingstens tid, då liljekonvaljen blommar. Det är inga moln, det är lövverk av träd man ser i övre hörnen av bilden.

Wallin berör i ett avsnitt om den konsthistoriska bakgrunden skillnaden mellan renässansens, barockens och rokokons gravkonst. Han framhåller hur den sirliga rokokon tar lättare och elegantare än andra konststilar på döden och dess problem. I gravmonumentens utsmyckning under rokokon kan man spåra en förändrad inställning till döden, som var en följd av upplysnings-tidens filosofi. De livsbejakande rokokomänniskorna hade försonat sig med döden, vilken för dem — bl. a. av dessa gravstenar att döma — var något av "en sorg i rosenrött". Över riksdagsmannastenens idyll finner man inte en skymt av sorg. Här är försoningen total: "Döden är vår vinning. Lotten är oss fallen i det lustiga. Oss är skön arvedel tillfallen".

Hur nära minnesvårdens bilder, symboler och texter motsvarar de avlidna och deras livsåskådning kan man fundera över. Theodor Tufvesson, som är full av beundran och som finner An-

ders Olssons gravvård vara bland de märkligaste som han sett från ifrågarande verkstad, skriver om bilderna:²

"Ett uttryck av naiv skönhet vilar över dessa stenar och ger dem ett sär eget behag, liksom en verklig känsla för formen skänker dem en skulptural jämvikt och fasthet. Det är ej en rent schablonmässig bildframställning utan de båda figurerna äro präglade av individuellt liv. Där är en karaktär i riksdagsmannens ansikte, en realistisk livfullhet, som sätter det utom all fråga att ej skulptören arbetat med levande modell i minnet och verkligen avsett att giva ett porträtt. Detsamma kan också sägas vad riksdagsmannamoran beträffar".

Man måste ställa sig skeptisk till Tufvessons antagande att bildhuggaren arbetat med levande modell i minnet. Bilderna av den trygge dannemannen och hans maka torde få ses mera som symboler än som porträtt. De tidstypiska häradsdräkterna kände bildhuggaren till. Att sådana burits av Anders Olsson och hans maka kan man konstatera i bouppteckningarnas förteckningar över de avlidnas gångkläder.

Man torde emellertid inte kunna uteluta att bildhuggaren vid bildens komposition haft tillgång till en skiss, gjord av en person som kände riksdagsmannen och hans maka. Självfallet har de anhöriga lämnat datauppgifter och troligen också uppslag till texterna. Den person, som författaren tänker sig kan ha skissat makarnas porträtt, är målaren Ludvig Bauer, som bodde i Vanstad 1786—1804 och därefter i Lövestad. Han samarbetade i många år med riksdagsmannens äldste son och sonson, dekorerade av dem tillverkade golvur (dalaklockor) samt målade även skåp

och kistor.³ Författaren har sett flera av Bauer målade mans- och kvinnspersoner i brokiga folkdräkter, däribland tre herrar med samma slags spanskrör i handen, som riksdagsmannen bär på bilden. Indicierna är visserligen svaga men kanske likväl värda att nämna i detta sammanhang.

Det brinnande hjärtat och den blommande liljan, symbolerna som mer än något annat ger bilden av allmogeparet dess betagande charm, är värda en slutlig reflektion. Hjärtat med den flammmande lågan, som makarna bär emellan sig och håller högt, för självfallet tanken till kärleken och de höga idealen — kärleken som varade livet ut. Den på marken spirande liljan är livets sinnbild. Men liljan är även folkvisans väna mö. Man erinrar sig detta och även det brinnande hjärtat, när man läser kyrkoböckernas avslöjanden om hur de unga tu blevo ett. Bengta var föga mer än femton år, när hon gav sig till Anders. Vid nyss fyllda sexton födde hon deras förste son, knappt fyra månader efter bröllopet. Medvetet eller omedvetet har konstnären-bildhuggaren åstadkommit en fullträff — för den initierade en bild full av poesi.

Noter

¹ Rusthållarens gravsten står nu uppställd i den till trädgården anslutande parken, som enligt bygdeforskarens bevarade dagböcker anlades 1880—82. Parken var på sin tid en prydlig idyll med hundratals träd och buskar av ett tjugotal slag, planterade kring slingrande gångar, öppna gräsmattor och slutna bersåer. En stor damm och en av schaktmassor uppförd hög kulle (miniatyrberg) gav karaktär åt anläggningen. Hela gårdsmiljön med trädgårds- och parkanläggningen synes ha varit en god exponent för minnesvärd ambitiös bondekultur i samma stil och anda, som karakteriserar riksdagsmannastenen.

² I artikeln nämnes även en annan sten med en bild av en yngling.

³ Se A. M. Fransén "Målade kistor och skåp" sid. 65.

⁴ Inför gravstenen är det naturligt att man ställer sig frågan: Vad blev det av riksdagsmannens ättlingar och vart tog de vägen? Bygdeforskaren Anders Nilsson förtecknade år 1890 riksdagsmannens avkomlingar i olika grenar fram till nämnda år i en tablå kallad "Stora Lassaröds släkt". De då levande kända ättlingarna — alla grenar var ej utforskade — uppgick till omkring 125 personer. I dag är antalet troligen mångdubblat. Enbart bygdeforskarens nu levande avkomlingar — han var en av de 125 — överstiger femtiotalet. Många av riksdagsmannens ättlingar bodde ännu 1890 i förfädernas stamorter i sydöstra Färs och i angränsande socknar i Ingelstads härad. De barnrika jordbrukarefamiljerna utgjorde ännu de

dominerande grenarna på släktträdet. De som ej kunnat föda sig på jordbruket hade övergått till hantverksyrken. En del hade sökt sig till städerna Malmö, Lund och Ystad. Några hade blivit självständiga företagare såsom byggmästare, köpmän m.m. Andra hade oavsett yrke hamnat i armod och elände. Tablåen speglade många växlande öden.

Flykten från jordbruket och från hembygden hade inletts redan i den första generationen. Riksdagsmannens äldste son blev urmakare. Han och hans son tillverkade golvur (dala-klockor), som kommit på modet omkring 1750. Den tredje sonen blev finsmed och utvandrade via London till Kingston på Jamaica. Yrkes-spridningen har som en naturlig följd av samhällsförhållandenas förändringar, liksom den territoriella spridningen, fortgått i allt snabbare takt. Många håller sig dock alljämt kvar i den ursprungliga hembygden som lantbrukare, ofta som brukare av fädernas jord. Först på 1900-talet synes de lärda yrkena ha blivit representerade här och där i det stora släktträdets krona — präster, jurister, läkare, tandläkare, ingenjörer, lärare med akademisk utbildning och andra. För något år sen träffade författaren en arkivarie i rigsarkivet i Köpenhamn, som var Lassarödsättling. Han kunde berätta om andra ättlingar, som bodde i Italien och Portugal. En och annan håller ännu i sjätte-sjunde generationen reda på sin härstamning. De flesta lever ovetande om sina dannemannaförfäder från Färs — förfäderna med det gröna blodet.

Andrarums alunbruk II

Av Anna Svenson

Parti av Sägsmöllan och t. v. "Röde Fyr". I bakgrunden skymtar magasinet. Foto från 1890-talet.

Fil. kand. Anna Svenson publicerar här andra delen av sin socio-ekonomiska undersökning av Andrarums alunbruk. Här är det i första hand arbetarna och deras löner, särskilt under perioden 1863—77, som analyseras. Bilderna har välvilligt utlånats av John Nihlén, Göteborg.

Arbetare i en protoindustri

Det slags industri som alunbruket utgjorde ett typexempel på har i ekonomisk-historisk terminologi kommit att kallas protoindustri. Detta innebär en produktionsprocess där arbetaren med sitt redskap bearbetar en råvara eller ett halvfabrikat. I och för sig är detta förfaringssätt inte annorlunda än i en mekaniserad fabrik, men skillnaden ligger i att detta moment kompletteras av ett hantverksmässigt. Vidare har vi sett hur just Andarums alunbruk tekniskt sett drevs nästan likadant under hela dess existens. Detta är också något som utmärker protofabriken — den uppstår direkt som en fabrik och börjar inte som ett hantverk.

I en protoindustri som Andarums alunbruk var en viss hantverksskicklighet ett nödvändigt komplement vid produktionsprocessen. Även om produktionen vid ett glasbruk inte direkt kan jämföras med aluntillverkning i det att glastillverkning i väsentligt högre grad är ett hantverk kan man ändå göra en jämförelse mellan olika typer av arbetare*) i förhållande till deras roll inom produktionsprocessen.

På glasbruket urskils tre kategorier arbetare:¹ för det första glasblåsarna, som under grundläggningsperioden i huvudsak var av utländsk härkomst och som bodde i anslutning till brukssamhället. Bland dem fanns en påtaglig skråanda och de dominerades ofta av ett fåtal släkter. Rekryteringen skedde ur den egna kadern, och bönder eller bondsöner fanns överhuvud taget inte med bland glasblåsarna. Detta förklaras

*) "arbetare" används alltså här som ett sammanfattande ord för dem som arbetade vid ett glasbruk eller ett alunbruk, oavsett om de hade "hantverks-" eller "arbetar"-funktioner.

dels av deras skråanda, dels av de sociala fördomar som rådde i det gamla agrarsamhället mot redskap och bruksartiklar som var avsedda för borgare och lantadel.

Vid Andarums alunbruk motsvarades glasblåsarna av pannmästarna, murmästarna, tunnbindarna och ytterligare några specialarbetare. Flera av dessa rekryterades, som vi sett, under den första tiden från Belgien och Köpenhamn, och flera av släkterna kan man följa i generationer i kyrkoböckerna. De bodde på bruksområdet och deras löner var högre än de övriga arbetarnas. Högst lön hade pannmästarna.

För det andra bestod glasbruksarbetarna av arbetare utan särskilt kvalificerat kunnande. De arbetade inom ett flertal moment inom bruksorganisationen, och de rekryterades ofta bland jordbruksbefolkningen. Vid alunbruket motsvarades den kategorien av panne-svenner, lutgörare, materiehuggare, fyrsättare o. s. v. Dessa arbetare utförde okomplicerade arbetsmoment och var underställda specialarbetarna. Även de tycks strikt ha hållit sig till sitt område, även om detta åtminstone före 1863 tycks ha upplyckrats — i de tidigaste lönelistorna upptas nämligen dessa arbetare med sina yrkestitlar,² medan de i 1863—1877 års lönelistor endast betecknas "arbetare".

För det tredje bestod den arbetskraft, som var knuten till ett glasbruk av inpendlande arbetskraft. De fullgjorde dagsverken och tjänstgjorde som en arbetskraftsreserv. Detta var de torpare och bönder som utförde transporter av råvaror, bränsle och färdiga produkter till och från ett bruk och även ibland deltog i arbetet på själva bruket. Deras motsvarighet fanns dels bland arrende-

bönder under Christinehof och bruket, dels bland de bönder och torpare som bodde inom verkalinjen och enligt skogsprivilegiet fram till 1824 hade att forsla ved till bruket. Om de också fullgjorde dagsverken vid bruket har inte kunnat konstateras.

I alunbrukets arbetsstyrka ingick till i mitten av 1800-talet smed, skräddare, skomakare m. fl. De bodde på bruksområdet och hade antagligen sin huvudsakliga utkomst av arbetet på bruket. När produktionen sjönk och antalet invånare vid bruket blev allt mindre utfördes dessa tjänster av hantverkare från Andrarum eller andra byar i närheten, till dagsverkeslön.

I löneböckerna 1863—1877, den enda period för vilken jag har kunnat finna fullständiga uppgifter, finner vi endast "pannmästare" och "pligtsfogde"; de övriga betecknades alltså "arbetare". När produktionen var så liten och arbetarna så få måste det ha varit opraktiskt med en genomförd uppdelning av arbetsmomenten och arbetarna fördelade sinsemellan arbetet allteftersom det behövdes. En viss uppdelning i mer eller mindre komplicerade moment kan man ändå finna — ca hälften av arbetarna hade något lägre lön än de övriga, vilket kan sägas vara en rest av det gamla systemet. Pannmästaren tillhörde den första bland ovannämnda kategorier, medan de övriga arbetarna tillhörde både första och andra kategorien. Vissa släktnamn, som i kyrkoböckerna från tidigare perioder har betecknats yrkesarbetare av den första kategorien, återfinns 1863—1877 bland de arbetare som är högst betalda, medan bland de lägst betalda återfinns -sonnamn, d. v. s. namn som tyder på att de ursprungligen kommer från jordbruksbefolk-

ningen och tillhör den andra kategorien arbetare. Detta gäller inte generellt, men tendensen är ändå ganska klar.

Några drag i Sveriges ekonomi under undersökningsperioden

För Sverige innebar 1870-talet början till industrins genombrott. Industrialiseringens inledningsskede hade ägt rum de femtio åren dessförinnan, och de omfattande förändringarna i den ekonomiska utvecklingen som då ägde rum kulminerade på 1870-talet. Jordbruket hade expanderat till den grad att det både kunde försörja en snabbt växande befolkning — en ökning på mer än 30 % 1830—1860 — och under samma period tiodubbla exporten.

Industrin började expandera efter det att omvandlingen i jordbruket hade ägt rum och den ökande icke-agrara befolkningen kunde försörjas. Fram till 1870-talet utgjorde den industriella utvecklingen i Sverige i huvudsak en anpassning till utländsk efterfrågan snarare än till inre förhållanden, t. ex. i frågan om järnindustrin och framför allt sågverken. Det var lättare för exportindustrin att expandera i Sverige med dess låga bruttonationalprodukt och dåliga kommunikationer. För att en hemmamarknadsindustri skulle kunna utvecklas krävdes investeringar i kommunikationer. Men eftersom efterfrågan på svenska industriprodukter kom utifrån kunde industrin expandera innan sådana investeringar gjorts i någon större utsträckning. Exportindustrin åstadkom så småningom en ökad efterfrågan på konsumtionsvarusektorn. I början av den industriella utvecklingen behövde exportindustrierna inte konkurrera om arbete och kapital. När

Alunbruket. Från "Tingshuslyckan".

Efter vykort från 1913.

Efter vykort från 1913.

Alunbruket vid Sägmöllan och Rödefyr

även den andra sektorn började växa och konkurrera om produktionsfaktorer. Åstadkom detta en ökning av produktiviteten till följd av nyheter som den nya situationen stimulerade till.

De förändringar inom jordbruket och industrin som ägde rum efter 1820-talet fick sin kulmen på 1870-talet, då en högkonjunktur förde fram alla dessa förändringar och initierade ett nytt skede i den svenska industrins utveckling. Under 1870-talet inträffade en extensiv investeringsverksamhet i nästan alla sektorer av industrin liksom i järnvägsbygandet och byggnadsverksamheten. Produktionsvärdet i kapitalvaruindustrin mer än fördubblades under 1870—1875, industriinvesteringarna ökade med mer än 80 % och nationalprodukten med mer än 30 % mätt i fast penningvärde 1870—75, en ökning nästan dubbelt så stor som någon som ägde rum under de följande femårsperioderna, fram till 1914.

Den ekonomiska expansionen stimulerades av en stark utländsk efterfrågan på svenska exportvaror, och expansionen var starkare i exportvarusektorn än i hemmamarknadsindustrin. Som en följd av högkonjunkturen steg priserna kraftigt fram till mitten av 1870-talet och åstadkom stora vinster i flera industrigrenar.³

Arbetarnas löner

Lönelistorna för åren 1863—1877 visar att pannmästaren och arbetarna fick löner som bestod både av pengar och natura. För varje år upptas naturlönen per man till 25,2 tunnor råg och 25,2 tunnor korn samt 11,1 tunnor malt. Malten höjdes 1873 till 12,6 tunnor. (1 tunna spannmål motsvarar ung. 150 li-

ter och 1 tunna malt ung. 170 liter.) Penningandelen av lönen utgjordes 1863 för pannmästaren av 85 kr och för arbetarna av 50 kr för de lägst betalda och 60 kr för de högst betalda, 1864—1872 av 100 kr för pannmästaren och 70—85 kr för arbetarna, samt 1873—1877 av 115 kr för pannmästaren och 90—100 kr för arbetarna.

Detta innebar att en förhållandevis mycket stor del av lönen utgick *in natura*. Vi kan göra en jämförelse med Höganäs-Billesholm, den industri i Skåne som till sin karaktär var mest lik Andrarum. Där utgjorde lönen för gruvarbetarna under samma period ca 400—500 kr per år, bortsett från mitten av 1870-talet, då lönerna steg; dessutom hade arbetarna rätt till kol för uppvärmning, gratis medicin, och rätt till mjölk till lägre priser än dem i marknaden. Kolet beräknas ha varit värt mellan 45 och 90 kr per år.⁴

Det är uppenbart att alunbruksarbetarnas spannmålskvantiteter var mycket höga. Man beräknar att en person konsumerade ca 2,5 tunnor spannmål per år. En alunarbetare skulle alltså behöva ha en familj på ca 20 personer för att all spannmålen skulle gå åt. Mantalslängderna för alunbruket visar att bruket år 1863 hade en totalbefolkning på 270 personer, medan antalet arbetare var 30 enligt lönelistorna.

Om alla arbetarna hade familjer skulle de bestå av 8—9 personer vardera. Mantalslängderna visar emellertid att flera arbetare var ogifta, och att en del av bruksbefolkningen utgjordes av pigor och drängar — som inte upptas i lönelistorna och dels tjänstgjorde hos pligtsfogden, bruksägarens ställföreträdare på bruket, dels arbetade på själva godset — och åldringar på brukssjuk-

stugan, varför man kan räkna med att de gifta arbetarna hade betydligt mindre familjer. Det var alltså omöjligt för arbetarna med familjer att konsumera all spannmålen.

Man frågar sig då: vad gjorde de med spannmålen, hur ska den värderas, och varför utgick så stora kvantiteter? Frågorna hänger, som vi ska se, ihop, och trots att det bristfälliga materialet i alunbrukets arkiv inte medger några entydiga slutsatser går det ändå att skissera en bild av förhållandena.

Sverige är unikt i det avseendet att man tack vare *markegångstaxorna* har ett material som visar prisutvecklingen på ett mycket stort antal varor och tjänster ända från 1700-talets första hälft fram till nutid. Markegångstaxorna bestämdes för varje härad på basis av marknadspriserna under året och var normgivande för värdering av framför allt de skatter som betalades med naturaprestationer. (Se Jörberg, *A History of Prices in Sweden, 1732—1914*, Lund 1972).

För Albo härad, där Christinehof och Andrarum ligger, samt Villands och Gärds härader låg priserna på spannmål under undersökningsperioden ca 10—15 % under priserna i Kristianstadsområdet, och priserna i Simrishamnsområdet låg ca 25—30 % lägre. Dessa lågprisområden sammanfaller ganska väl med Christinehofs domäner. Man skulle alltså kunna misstänka att godset kunde behärska marknaden genom sina egna uppköp så att priserna hölls nere. Man kan också tänka sig ett annat förhållande. Österlen har länge varit underbefolkat i förhållande till västra Skåne. Det är möjligt att produktionen av spannmål var för stor i förhållande till antalet konsumenter. Re-

dan av den anledningen måste ju priserna ha varit låga. Om det förhöll sig så att alunbruksarbetarna fick ut spannmål som producerades på Christinehof, konsumerade så mycket de behövde och sålde resten, i så fall i Simrishamn, bör ju priserna, till följd av de relativt stora kvantiteter som de kunde utbjuda, ha sjunkit ytterligare. För att få en uppfattning om hur mycket spannmålen i så fall var värd, kan man för varje år multiplicera kvantitet med priserna i Simrishamnsområdet och på så sätt få fram lönen uttryckt i pengar. Det visar sig att sådana beräkningar skulle ge löner som närmast är att jämföra med dem som betalades till utbildad arbetskraft vid de svenska järnverken, alltså arbetare vid industrier i stark expansion. Det verkar emellertid mycket egendomligt att tänka sig att arbetarna vid ett alunbruk som sedan länge gick med förlust och där produktionen var liten, skulle ha så höga löner.

Det stämmer dessutom föga med de omdömen om hur dåligt ställt alunbruksarbetarna hade det som fortfarande råder i Andrarumstrakten.

Det troliga verkar därför vara att spannmålstransaktionerna gick till på ett helt annat sätt. Godset och bruket drevs vid denna tid ekonomiskt sett gemensamt, d. v. s. bokföringen gjordes för båda näringsställena tillsammans. I räkenskapsböckerna kan man se hur underskotten i bruksrörelsen täcktes av godset. Man kan då fråga sig varför bruket fortfarande var i drift då det inte lönade sig. Redan 1769 utbrister bergmästaren i sin relation: "J swagare händer skulle ett så Kostsamt Werk redan ha aftynat och gjiordt sin sista tjenst."⁵ Trots detta fortsatte driften ända till början på 1900-talet. Det är

inte så svårt att ställa upp en hypotes om varför verksamheten fortsatte så länge.

De privilegier som bestod av verkalinjen och efter 1824 rätten till vissa kronoskogar var knutna till bruksrörelsen. Om bruket upphörde försvann också rätten till skogen för bruksägaren, d. v. s. ägaren av Christinehofs gods. Ett närmare studium av räkenskaperna skulle visa hur mycket skogen var värd som kunde avverkas inom de speciella områdena. Man kan anta att den var värd så mycket att det t. o. m. lönade sig att driva ett i och för sig olönsamt alunbruk för att kunna avverka den. Misstanken om att det gick till så ger också landshövdingen i Kristianstads län uttryck för. I sin femårsberättelse 1876—80 säger han: "Andrarum . . . hålles visserligen vid makt, såsom ett villkor för överlåtelsen av Maglehems ora, till innehavaren av alunbruket, som lyder under Christinehofs gods, . . . men aluntillverkningen synes dock inte motsvara den betydliga bränsletillgången . . ."

Eftersom bruket måste drivas för att godset skulle få ut vinster av skogsavverkningen gällde det att för ägaren kunna försäkra sig om att arbetarna stannade kvar på bruket. De måste alltså få löner som gjorde att det inte lönade sig för dem att ta något annat arbete, t. ex. bli lantarbetare. Det var antagligen därför spannmålskvantiteterna var så stora. Men det troliga är att arbetarna ur godsets magasin kvitterade ut så mycket de behövde, och att sedan godset genom en skentransaktion *köpte tillbaka* resten. Eftersom lönerna utbetalades vid skördens slut, låg priserna då ännu lägre än genomsnittet för året. Och eftersom godset var monopsonist, d. v. s.

ensam köpare, kan det också ha varit i position att sätta egna priser.

Om dessa antaganden stämmer — vilket skulle kunna verifieras om det i godsets räkenskaper finns uppgifter om spannmålsuttag — innebär det att alunbruksarbetarna visserligen inte hade särskilt höga löner, men att de ändå var bättre betalade än lantarbetarna och därför hade anledning att stanna kvar på bruket. De hade ju också en social trygghet i form av bostäder, bränsle, sjukstuga, viss åldersförsäkring o. s. v.

Sammanfattning

En industri av alunbrukets typ hade på flera sätt en ställning mellan jordbruk och stadsfabrik. Produktiviteten var lägre än i fabriksindustrin men inte så låg som i jordbruket. Investeringskostnaderna var låga och produktionskapaciteten kunde lätt anpassas efter rådande marknadsförhållanden. (Alun fanns det gott om — produktionen skulle mycket väl kunna återupptas idag om det fanns någon efterfrågan!) Alunbrukens avsättningsmöjligheter berodde åtminstone till den allra sista tiden på efterfrågeförhållanden utomlands och var inte i någon större utsträckning beroende av de inhemska ekonomiska förhållandena. Distributionsnätet byggdes redan tidigt ut och tycks ha följt i stort sett samma mönster hela tiden. Produktionens storlek reglerades inte, som var förhållandet med Smålands järnbruk och glasbruk, av staten, däremot tillgodosågs bränsleförsörjningen av privilegier.

En bruksrörelse utgör en ekonomisk enklav i ett annorlunda strukturerat omland. Detta kommer till uttryck i att bruket kring sig koncentrerar ett slags

infrastruktur med skola, sjukhus, vägnät och en garanterad livsmedelsförsörjning genom gods eller gårdar knutna till bruket och även uppköp från bönderna i omlandet, eller transporter tillgodosedda genom olika typer av frivilliga eller mera tvångsmässiga avtal med torpare och bönder i omlandet.

Före näringsfrihetens genomförande på 1840-talet kom bruksområdena att p. g. a. en privilegierad ställning inom handeln, d. v. s. brukshandeln, bli servicecentra för begränsade områden, i huvudsak de områden som svarade för leveranser till och från bruket.⁶

Andrarum drog dessutom till sig en mängd hantverkare till följd av adelsprivilegierna, och bruket hade förmodligen en större betydelse som centralort än själva Andrarums kyrkby. Sedan näringsfriheten hade genomförts blev däremot situationen en annan. För att er-hålla tjänster från hantverkare måste bruket vända sig till orter som låg utanför bruket. I stället kom kyrkbyarna att inta en centralortsställning, särskilt de som låg intill viktiga vägskäl. Undantag fanns, och vissa bruksorter kunde behålla sin ställning som servicecentrum för den omgivande bygden. Andrarum har emellertid kommit att minska i ekonomisk betydelse både när det gäller brukssamhället och kyrkbyn. Förmodligen var kyrkbyns utveckling avhängig av brukets, och när bruket minskade i betydelse kom kyrkbyn att avstanna i utvecklingen.

På 1870-talet uppfanns en metod att på fabriksmässig väg framställa alun. Investeringskostnaderna var låga, särskilt som alun kunde produceras i redan etablerade industrier (Skånska superfosfat- och svavelsyrefabriken i Helsingborg). Råvaran var dessutom billigare

och färdigvaran kunde säljas både till ett lägre pris och med en bättre kvalitet. Alunbruken hade inga möjligheter att konkurrera på sådana villkor. Konsumenterna höll ett tag fast vid den gamla varan men när den fabriksstillverkade alunen slog igenom fick bruken läggas ner. Andrarums bruk blev Sveriges både första och sista alunbruk. Det lades ner 1912.

Litteratur

Bagge, G., *Wages in Sweden 1860—1930*. Part one. Stockholm 1933.

Jörberg, L., *A History of Prices in Sweden 1732—1914*. Part one. Lund 1972.

Nihlén, J., *Andrarums alunbruk*. Göteborg 1956.

Nordström, O., *Relationer mellan bruk och omland i östra Småland*. Lund 1952.

Nordström, O., *Svensk glasindustri 1550—1960*. Lund 1962.

Stoltz, E., *Andrarums alunbruk*. En försvunnen bruksbygd. Lund 1932.

Economy and History Vol VIII 1965.

Uppgifterna om alunbruksarbetarnas löner är hämtade ur alunbrukets arkiv, Christinehofs slott.

Noter

¹ Nordström, *Svensk glasindustri*, sid. 41—42.

² Nihlén, sid. 66 och 27—29.

³ Jörberg, artikel i *Economy and History* vol VIII 1965.

⁴ Bagge, table 87, sid. 408.

⁵ Stoltz, sid. 102.

⁶ Nordström, *Bruk och omland*, sid. 63—64.

Fiske och fattigdom

Av Rune Bunte och Jan Persson

Vid ekonomisk-historiska institutionen i Lund pågår en undersökning om marginella ekonomiers existensvillkor. Projektet undersöker framför allt vilka ekonomiska och sociala förändringar som inträffade för den kustanknutna befolkningen i samband med det svenska industrisamhällets framväxt. Projektet leds av universitetslektor Rune Bunte. Räkenskaper, dagböcker, anteckningar, foto eller andra handlingar som skildrar livet i fiskesamhällena är viktiga källmaterial. De, som känner till personer som förvaltar eller äger sådant material, ber vi vänligen kontakta ekonomisk-historiska institutionen (Rune Bunte) eller folklivsarkivet (Orvar Löfgren) i Lund. Uppsatsen är utarbetad inom detta projekt, som erhåller stöd från Statens råd för samhällsforskning.

Under senare delen av 1800-talet började Sverige alltmer förvandlas till ett industriellt samhälle. Jordbrukssektorns andel av totalbefolkningen föll från 72,4 % år 1870 till 55,1 % år 1900. Även i absoluta tal innebar det en minskning från omkring 3 milj. år 1870 till 2,8 milj. år 1900.

Denna minskning av befolkningen inom agrarsektorn är anmärkningsvärd mot bakgrunden av den starka befolkningsökningen, som var resultatet av de sedan 1800-talets början efter hand starkt sjunkande dödstalen och av de under större delen av seklet höga födelsetalen. Agrarsektorns kraftiga befolkningsminskning förklaras dels av

den omfattande emigrationen framför allt under 1880-talet och det tidiga 1890-talet, dels av invandringen till städerna och industriregionerna. Begreppet befolkning inom agrarsektorn får inte förväxlas med begreppet befolkning på landsbygden. Det senare begreppet innefattar även icke jordbrukare. Från år 1870 till år 1900 och mätt i dessa termer sker en ökning från 3,6 milj. till 4,0 milj. d. v. s. med 11 %. Befolkningen i städer fördubblas från 0,5 milj. till 1,1 milj. Landsbygdens befolkningsutveckling under 1800-talet i Skåne är starkast i Malmöhus län. Mellan 1800 och 1850 ökar befolkningen med 73 % medan ökningen för nästkommande femtio år

stannar vid 27 %. För Kristianstad län är ökningen endast 12 % under denna senare femtioårsperiod.

Efter de stora skiftesreformerna hade en uppdelning av brukningsenheter nägt rum. Antalet hemmansdelar som var mindre än $\frac{1}{8}$ mantal hade ökat kraftigt. Huruvida denna uppdelning av hemmanen var orsaken till befolkningsökningen eller befolkningsökningen var en orsak till hemmansklyvningen är inte klarlagt. Det torde dock vara så att bristen på agrara försörjningsmöjligheter tvingade människor till marginella ekonomier såsom fiske, småbruk på sämre jordar och till kombinationer av fiskerjordbruk. Befolkningen i många skånska fiskesamhällen ökar. Om denna rekrytering av fiskare sker inom fiskesamhället eller sker genom inflyttning från andra orter är icke fastlagt.

Mycket få undersökningar har gjorts, som närmare försöker att klarlägga dessa marginella befolkningsgruppers ekonomisk-historiska utveckling. Bristen på statistiskt material, som registrerar den begränsade ekonomiska verksamheten för dessa grupper, gör det svårt att bestämma nivån av den relativt mångfasetterade inkomstsituationen. Den allmänna uppfattningen om denna kustbefolkning är att den var mycket fattig, exploaterad och utsatt för olika former av katastrofer.

Denna uppsats är ett försök att beräkna inkomst- och försörjningsläget i en marginell ekonomi. Den miniekonomiska familjestrukturen skall beskrivas. Begreppet miniekonomi (Bunte 1972, stencil) avser gränserna för det totala ekonomiska agerandet inom relativt homogena ekonomiska aktionsområden, vilka oftast i administrativa sammanhang är underställda och inräknade i

större områden från vilka de ekonomiskt har en avvikande struktur.

Miniekonomier är små, avvikande och underordnade och deras sociala och ekonomiska reaktion varierar kraftigt vid yttre förändringar. Sättet för ekonomiskt försvar, anpassning eller undergång utgör ett forskningsmål för miniekonomiska undersökningar. Vilka förändringar drabbar regionen under industrisamhällets framväxt? Nedbrytnings- eller anpassningsprocessens inboende faktorer samt processens varaktighet under varierande förhållande utgör ett viktigt forskningsområde. Kunskaper om det marginella anpassningsförloppet är i dagens miljödebatt av ytterligt stor betydelse och den ekonomisk-historiska bakgrunden borde vara ett ofrånkomligt krav vid regional planering.

Denna undersökning behandlar endast en liten del av ett längre anpassningsförlopp. Undersökningen gäller Skillinge på Skånes östkust. Tidsperioden 1880—1900 är den under vilken sjöfarten ökar och påverkar den fiskande befolkningens ekonomi.

Historik

Fiskeläget Skillinge, som i äldre tid stavades "Schiellinge", vilket lär betyda "vid eller på gränsen" ("skede" = gräns, "inge" = vid eller på något),¹ har i tur och ordning lytt under städerna Thumatorp, under medeltiden, Åhus, från år 1539 och fram till år 1617, då staden förlorade sina stadsprivilegier och Kristianstad, från stadsgrundningen ända fram till år 1873, då statsverket övertog stadens rätt över Skillinge. Från och med år 1617 betalade man sålunda sin skatt till borgmästaren och rådet i

Skillinge fiskeläge omkring sekelskiftet. Foto utlånat av Carl Fredrik Olsson, Borrby.

Kristianstad och lydde under Kristianstads doms rätt och inte under häradsrätten. Däremot var skillingeborna befriade från utskrivning eftersom fiskeläget utgjorde båtsmanshåll med staden.¹ Skillinge erkändes vid enskiftet av Kvarnby by år 1812 som helt oberoende av bondbyarna runt omkring.² År 1889 blev samhället municipalsamhälle, vilket det förblev till år 1962 då det inkorporerades med Borrby kommun. Sedan den förste januari år 1969 har fiskeläget tillhört Simrishamns kommun.

År 1657 fanns det enligt en tryckt dansk sockenbeskrivning 7 hus i Skillinge, år 1682 finns samhället med på Buhrmanns karta och år 1725 bestod fiskeläget enligt jordeboken för länet av 14 fiskarhus.² Hundra år senare har Skillinge fortfarande 14 fiskarhus, medan det år 1864 fanns 59 åbor som betalade skatt.³ År 1883 hade samhället en befolkning på ungefär 500 invånare.² Under första decenniet på 1900-talet registreras här omkring 800 invånare,³ ett befolkningstal som sedan förblivit tämligen konstant fram till våra dagar. År 1958 t. ex. hade Skillinge 714 invånare.

Fiskeläget drabbades svårt av en eldsvåda år 1868 och av de beryktade novemberstormarna år 1872. Efter den omfattande återuppbyggnaden fick samhällets äldre delar den karaktär de än i dag har med stenlagda gator och tegeltäckta hus.²

Först år 1883 fick Skillinge en riktig hamn. Kostnaderna för byggnationen, som till två tredjedelar täcktes av statsbidrag uppgick till 16.000 kronor. Under åren 1899—1903 förstörades och förbättrades hamnen avsevärt. År 1904 efter den hårda nyårsstormen som orsakade svåra skador var hamnen återigen

i behov av omfattande reparationsarbete. Liksom tidigare fick man anslag av staten.³

Fisket var från tidig medeltid och fram till omkring år 1880 den klart dominerande näringsgrenen. Vid denna tid kom utvecklingen att påverkas av den internationellt gynnsamma fraktsituationen. Möjligheter att relativt billigt uppköpa utländskt segeltonnage, som började utkonkurreras av den växande andelen ångfartyg, bidrog till investeringsvilligheten.

Frakttonnaget i Skillinge var störst omkring år 1910. Antalet fartyg hade då mer än fördubblats sedan 1890-talets början, vilket innebar att samhället näst Brantevik hade landets största segelflotta. Omkring år 1920 hade antalet sjunkit till 31 fartyg, vilket motsvarade 1890 års nivå.

Sjöfartens glansperiod (1880—1930) innebar att fisket för en tid förlorade sin ställning som ortens viktigaste näringsgren. Men detta betydde inte att fisket helt upphörde att vara en viktig källa till försörjning för skillingeborna.

Under perioden 1876—1880 fanns i medeltal 90 yrkesfiskare i Skillinge. Tio år senare hade antalet yrkesverksamma sjunkit till 41 och under åren närmast före första världskriget fanns endast ett tjugotal yrkesfiskare kvar. Samtidigt ökade dock antalet binäringsfiskare. Under kriget och tjugotalet ökar antalet yrkesfiskare igen, medan trettioalet visar låga tal för yrkesfiskarna och höga för binäringsfiskarna. Den senare utvecklingen fram till år 1960 visar en koncentration till yrkesfiskarkategorin. Under 1950-talets senare del är omkring 44 fiskare helt yrkesverksamma. För närvarande (1973) finns 33 yrkesfiskare.

Samhällets rang i det skånska fisket

har beräknats av Bunte (1966). Om hänsyn tages både till antalet yrkes- och binäringsfiskare, till mängden investerat kapital och till lönsamhetsutfallet kommer samhällets vikt i det skånska fisket att vara liten då fraktfarten i samhället når sin kulmen och öka då fraktfarten är på tillbakagång.⁴

Från att ha varit ett av de ledande fiskesamhällena under perioden 1876—1885 sjönk Skillinge till omkring fyrtionde plats bland omkring åttio skånska samhällen under perioden 1906—

1910. Under 1930-talet skedde en kraftig förändring. Samhällets fiske började att rationaliseras så att Skillinge under senare delen av 1950-talet blev Skånes näst viktigaste fiskesamhälle.

Förutom den sedan 1920-talet fallande lönsamheten inom fraktfarten betydde de förbättrade kommunikationerna, de större avsättningsmöjligheterna och den ökade motoriseringsgraden under 1930-talet att en ny utvecklingsfas börjat.

Tab. 1.

Fiskare, redskap, båtar och fångst i Skillinge 1876—1960. (5-års medeltal) 100-tal kronor.

5-års periodens början	Yrkes- fiskare	Binä- rings- fisk.	Redskaps- värde	Båt- värde	Fångst- värde	Däckade båtar med motor	utan motor	Öppna båtar med motor	utan motor
1876	90		219	70	241				27
1881	85		220	70	300				27
1886	41		58	54	110				24
1891	34	2	53	53	48				24
1896	30		46	38	31				19
1901	28	4	56	29	55				20
1911	20	13	169	55	204	1	2		10
1916	30	9	204	132	474	4	1		14
1921	28	12	142	208	190	5			18
1926	30	8	202	334	370	7			16
1931	26	11	446	320	370	6			12
1936	17	25	384	339	403	7		2	13
1941	23	25	415	570	2306	10		2	11
1946	33	23	922	2346	3946	15		4	16
1951	31	14	1802	3401	5415	12		5	21
1956	44	9	2409	7115	9948	14		6	18

(Källa: R. Bunte, Fisket i sydsverige. Ekonomisk struktur och utveckling 1876—1960, opublicerat material)

Fiskelag och båtlag

Förutom att fiskaren var medlem i hamnlaget var han också medlem i ett fiskelag och kanske även i ett båtlag. Fiskelaget utgjordes av dem som fiskade med båten, medan båtlaget var en benämning på båtens delägare. Ofta var fiskelaget och båtlaget identiskt, men i regel ingick fler personer i fiskelaget än i båtlaget. Dock hörde det till undantagen att en enda person ägde båten. Likaså hände det ytterst sällan att någon som inte var fiskare gick in som delägare i ett båtlag. Lag som baserade sig på familje-, släktskaps- och grannrelationer var vanligt förekommande.¹ Av de 40 fiskarena i Skillinge hade 16 stycken betalt hamnavgift för båt år 1881.

Fångsten delades upp i ett antal båtlotter, som tillföll båtägarna, och ett antal manslotter, vilka tillföll medlemmarna i fiskelaget. Detta var en organisation som fortfarande finns i dagens trålfiske, enda skillnaden är att redskapen numera följer med båten. På vrakekornas tid förde varje medlem av fiskelaget med sig egna garn. Detta innebar betydande fördelar t. ex. vid sjukdom. Då fortsatte nämligen övriga medlemmar att fiska med samtliga garn och gav sedan den frånvarande hälften av fångsten i hans garn. Likaså fick en änka 50 procent av fångsten i sin avlidne makes garn. På så sätt svarade fiskelagen även för samhällets fattigvård. En fiskare som inte ägde egna garn kunde ändå ingå i fiskelaget. Han fiskade då på halv lott i likhet med de unga fiskarlärlingarna.¹

Karakteristiskt för dessa kollegiala lag var att de saknade någon egentlig ledare. Denna kooperativa form för arbets- och ägandelag har som sagt bli-

vit bestående och de s. k. fiskerederierna som innebär en uppdelning av fiskarena i kapitalägare och anställda lönearbetare har aldrig slagit igenom i Sverige.²

Den båttyp som användes var den s. k. blekingeekan. Båtskalet beställdes i allmänhet från Blekinge. Det var en låg, bred och mycket grundgående båt, vilket var nödvändigt eftersom ordentliga hamnar länge saknades. Den hade med sin höga, spetsiga stäv en viss likhet med ett vikingaskepp. Blekingeekan ersattes på 1890-talet av den s. k. sundstypen, en högre och mera djupgående båt.² Besättningen på en vrakeka utgjordes vanligen av fyra fullvuxna män och en s. k. östapåg, en pojke vars huvudsakliga uppgift var att hålla roret, när de andra rodde och att hålla båten tom för vatten.⁵

En viktig del av den sociala organisationen var arbetsfördelningen inom familjen. Ett omfattande arbete utfördes av fiskarhustrun. Hennes uppgift var förutom att sköta hus och barn att möta upp vid bryggan, när mannen kom i land och där ta hand om fångsten. Sillen skulle först plockas ur garnen och sedan rensas. Därefter skulle garnen hängas upp på den genom lottdragning tilldelade garnhängeplatsen. Fiskarhustrun svarade för en del av fångstavyttningen. Hon gick runt i bondgårdarna i trakten och bytte till sig råg, potatis och ägg. Vidare hjälpte hon och barnen till med att binda och att laga garn.⁷ Någon enstaka fiskare hade en s. k. frigarnspiga, vars uppgift var att plocka och att hänga upp garnen. Som lön fick hon den fisk som togs i hennes garn, det s. k. frigarnet.⁸

Födelsefält och yrkesnedärvning

För att försöka bestämma familjestrukturen i samhället utvaldes från husförhörlängden halva antalet fiskare. På samma sätt valdes genom obundet slumpmässigt urval 20 % av åborna och skepparna.

Medellivslängden för de i 1881 års husförhörs- och mantalslängder slumpmässigt utvalda 40 fiskarena var förvånansvärt hög, 71 år.

Fiskarens medelålder var år 1881 45 år. De allra flesta var både födda och gifta inom den socken där de nu var yrkesverksamma, nämligen Hoby socken. Sex fiskare av de fyrtio var inte födda inom socknen men hade gift sig med en flicka från Hoby socken. Av fiskarhustrurna var 11 st födda utanför Hoby församling och 4 st av dessa kom från den närliggande kustförsamlingen Ö. Nöbbelöv. Ingen av fiskarhustrurna var född utanför Österlenområdet. Kontaktfältet var sålunda mycket regionalt och kustanknutet både vad yrkesrekryteringen och giftermålen beträffar.

Av de fiskare som var födda inom socknen kunde faderns yrke bestämmas för 31 st. Av dessa var 24 fiskare, 3 stod registrerade som husmän, 2 var skräddare, 1 var åbo och 1 var sjöman. Detta innebär att omkring 80 % av de infödda fiskarena hade valt samma yrke som fadern. Fisket var i stor utsträckning baserat på familjens prestationsförmåga. Kvinnans arbetsinsatser blev nästan nödvändiga. Det är troligt att ett giftermål även påverkades av kvinnans nedärvda yrkeskunskap. Av de 24 sockenfödda fiskarehustrurna var 19 döttrar till fiskare. Nedärvningen var således även här omkring 80 %.

Giftermålsåldern var hög. Den kunde

icke fastställas för samtliga äktenskap men låg på det undersökta materialet på 28 år för männen och 27 år för kvinnorna. Vid första barnets födelse var medelåldern för mannen 30 år och för kvinnan 29 år. Data kunde här fastställas för samtliga äktenskap.

Sjöfartsepoken skapade nya arbetstillfällen för nästa generation. Att så var fallet framgick tydligt av yrkesangivelserna i husförhörlängden, vilken för omkring hälften av ett åttiotial söner, födda senast år 1881, angav titeln sjöman.

Bouppteckningar för fiskarena i undersökningsgruppen upptog yrkesuppgift för 29 söner till de 40 fiskarena. Av dessa hade 22 st blivit antingen sjökaptener eller sjömän. 5 st fortsatte med fiskaryrket, medan en blev åbo och en järnarbetare. Beträffande fiskarens döttrar anger bouppteckningarna bland 16 noteringar att endast två gifte sig med fiskare.

Utflyttning

Bouppteckningarna innehöll adresser på 37 söner och 36 döttrar till de undersökta fiskarena. Av sönerna stannade hälften kvar i födelsesocknen. Inte mindre än 15 st hade emigrerat till Amerika. Få av fiskarens söner övertog som nämnts faderns yrke. De flesta valde att antingen gå till sjöss, och då i regel på en skillingskuta, eller att emigrera till Nordamerika. Mindre än hälften av döttrarna bodde kvar i Östra Hoby socken. Cirka 20 % emigrerade till Amerika. Emigrationsandelen var betydligt högre för pojkar, omkring 50 %. En stor del av flickorna, omkr. 30 %, var hemmahörande i skånska tätorter, dit de förmodligen kommit för

att söka arbete och där de också hade gift sig.

Familjestorlek

I genomsnitt föddes 3,9 barn per fiskarefamilj. Då alla inte var hemmavarande samtidigt innebar detta att familjestorleken reducerades. År 1881 t. ex. uppgick den genomsnittliga familjestorleken (föräldrar och barn under 16 år) i fiskarehemmen i Skillinge till 4,4 personer.

Den "typiske" fiskaren i 1881 års Skillinge var alltså 45 år, gift, i regel med en flicka från hemsocknen. Hans fader hade varit fiskare liksom hans svärfar. Vid giftermålet var han 28 år, hustrun 27. 1881 hade makarna fått 3 barn. Vanligen skulle familjen komma att utökas med ytterligare ett barn. Av de 4 barnen (av vilka endast 2 eller tidvis 3 samtidigt var hemmavarande, emigrerade 1—2 till Amerika. Av de två sönerna blev mestadels båda sjömän, men det förekom även att en av dem övertog faderns yrke (som fiskare). Fiskardöttrarna gifte sig inte längre med en fiskare, vanligare var att mannen var sjöman eller arbetare. Lika ofta hände det att de gifte sig utanför hemsocknen som inom den.

Fiskaren som uppnådde relativt hög ålder, 71 år, behöll i regel sitt ursprungliga yrke och bodde kvar i Skillinge fram till sin död.

Skeppare och åbor

För att få ett jämförelsematerial till den ovan beskrivna undersökningen rörande familjeförhållandena hos 1880-talets skillingefiskare valdes att studera 10 slumpmässigt utvalda skeppare liksom 10 slumpmässigt utvalda åbor.

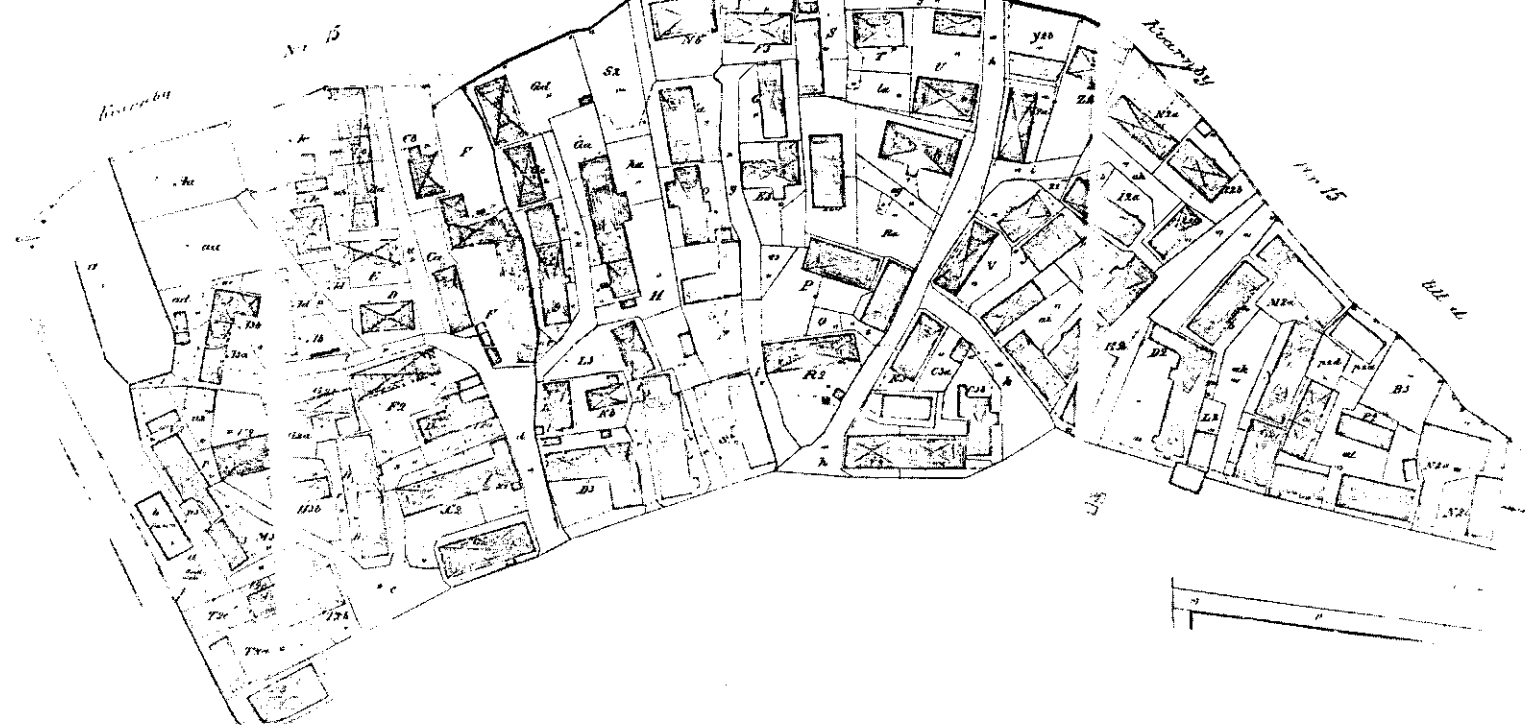
Två markanta skillnader framträder. För det första den låga medelåldern bland skillingeskepparna år 1881 (35 år mot 45 år för fiskarena) och för det andra skepparfamiljernas större barnskara. (5,4 barn per familj mot 3,9 för fiskarfamiljerna). Förklaringen till den låga medelåldern bland skepparna bör vara att sjöfarten expanderade på 1870-talet och erbjöd arbetstillfällen och att det då kanske låg närmast till för yngre krafter att gå till sjöss. Att skepparna i genomsnitt hade 1,5 barn mer än fiskarna kan bero på skillnader i den ekonomiska situationen mellan de båda grupperna, vilket diskuteras nedan, men även på skillnader i åldersstruktur mellan grupperna. Mot det senare talar dock att giftermålsåldern och åldern vid första barnafödelsen var ungefär densamma, omkring 30 år.

9 av de 10 skepparna var födda i Ö. Hoby socken liksom 7 av de 10 skepparhustrurna. Skepparsönerna blev nästan undantagslöst sjömän och emigration till Amerika var vanlig också bland skepparbarnen.

Medelåldern för åborna, 42 år, låg mellan fiskarenas och skepparnas, liksom antalet barn per familj (4,8). Giftermålsåldern var ungefär densamma liksom det faktum att de flesta var födda inom socknen. Emigration till Amerika förekom.

Yrkesinkomst och miniekonomisk inkomst

Fiskestatistiken uppger ett fångstvärde för samhället totalt (se tab. 1). Detta värde är beräknat på de uppgifter som fiskeritillsyningsmannen insamlar. Tillförlitligheten är i de flesta fall god emedan tillsyningsmannen antingen

Karta upprättad vid laga skifte i Skillinge år 1912.

*Beteckning
före skiftet:*

*Beteckning
på kartan:*

Skillinge

1 Aa—Ac	8 P, Q	15 I2a, I2b, K2a, K2b	22 T2a, T2b, T2c	29 D3
2 Ba, Bc, Ca, Cb, D, E	9 Ra, Rb, S, T, U	16 L2, M2a, M2b	23 U2, V2	30 E3, F3, G3
3 F	10 V, Y	17 N, N2a, N2b	24 X2	31 H3a, H3b
4 Ga—Gg	11 Z, A2, B2	18 P2	25 Y2a, Y2b, Z2	32 I3, K3
5 H	12 D2, E2	19 Q2	26 A3a, A3b	33 L3
6 I, L	13 F2	20 R2	27 B3	34 M3, N3
7 M, Na, Nb, O	14 G2a, G2b, H2	21 S2	28 C3a, C3b	35 O3

var yrkesverksam inom fisket eller hade nära anknytning till detta. Trots detta kan man inte utgå ifrån att fångstvärdet visar hela utfallet från fiskeriverksamheten, även om äldre statistik även försöker registrera fångst för eget bruk. Fångstvärdet betraktas därför i nedanstående undersökning närmast som den fångst som blev föremål för direkt marknadsföring.

Den icke registrerade fångsten kan motiveras av följande. För det första är åtminstone den äldre statistiken snarare för lågt än för högt skattad. Motstånd mot uppgiftslämning och förmodanden om negativa effekter av eventuella goda fångstresultat har påverkat redovisningen. För det andra förekommer tillfällighetsfiske, som inte direkt betraktas som yrkesutövning.

De flesta fiskarehushåll hade i allmänhet en icke oväsentlig mindre agraranknuten produktion som täckte delar av den egna konsumtionen. Ägg, kött och tobak är exempel på sådan delproduktion.

Vid beräkning av levnadsstandarden i äldre tiders fiskesamhällen bör naturligtvis hänsyn tagas till den sekundära produktionen och till de sekundära arbetstillfällena. Det totala försörjningsflödet benämnes här för miniekonomisk inkomst.

Denna uppsats försöker att jämföra inkomstsidan med kostnadssidan i fiskarehushåll i Skillinge.

Inkomsten består dels av yrkesinkomsten, beräknad till sitt nettovärde, dels av sekundärinkomsten.

Yrkesinkomst

Genom att dividera samhällets totala fångstvärde med summan av antalet yr-

kesfiskare och 10 % av antalet binäringsfiskare erhålles den genomsnittliga bruttoinkomsten per yrkesenhet. Denna var 353 kronor för en skillingefiskare under perioden 1881—1885. Under nästa femårsperiod sjönk den till 268 kr. Från denna inkomst har kostnaderna för redskap och båtar beräknats med hjälp av differentierade avskrivningskoefficienter (Bunte, 1966). Som resultat får man nettoinkomsten, vilken för de båda perioderna blir 275 respektive 215 kr per yrkesenhet.

Sekundärinkomst

För beräkning av sekundärinkomsten fastställdes först fiskarhushållets kostvanor.

På basis av ett antal intervjuer med några av samhällets äldsta invånare kunde dessa kostvanor i ett fiskarhushåll vid slutet av förra seklet ganska detaljerat fastställas. Man åt i regel tre gånger om dagen (kl. 7, kl. 12 samt kl. 17). I en del hushåll dracks dessutom en kopp kaffe klockan 15.

Morgonmålet var alltid likadant. Det bestod av salt sill, oskalad kokt potatis och en skiva bröd med margarin. Till detta drack man vanligen en kopp kaffe.

Middags- och kvällsmålen varierade däremot något. I båda fallen förekom vanligen tre alternativ, nämligen:

Middagsmålet:

- 1) Ärtsoppa med fläsk.
- 2) En rätt som kallades "sluring", som bestod av kokta köttrester och potatis.
- 3) Någoting som numera närmast skulle kallas pytt i panna (stekta köttrester och stekt potatis) men som då benämndes "lappskojs".

Kvällsmålet:

1) Fisk i någon form samt den från morgonmålet överblivna potatisen.

2) Överbliven ärtsoppa som kunde blandas med mjöl till plättar.

3) Rågmjölsgröt med sirap.

Till kvällsmålet drack man i regel en kopp te som efterrätt.

Som synes åt man mestadels fisk både morgon och kväll, medan man vanligtvis åt en liten köttbit mitt på dagen.

Med sig på sjön hade fiskarna torkad fisk, kokt eller stekt sill, torkat fläsk samt en bit hembakat bröd.

Försök till beräkning av mat- och eldningskostnader:

Med stöd av ovan beskrivna matsedel fick sju personer, oberoende av varandra, göra en uppskattning av hur stor kvantitet av de "råvaror" som ingick i måltiderna en vuxen person konsumerade under ett år. Vid beräkningen av det aritmetiska medelvärdet bortsågs från den högsta respektive lägsta uppskattade kvantiteten av varje vara. De sju uppgiftslämnarna fick på samma sätt göra en uppskattning av hur mycket ved, torv och stenkol det gick åt för att värma upp ett hus under ett år.

Konsumtionsvolym för vuxen person och år. Skillinge omkring år 1900

Sill:	130 kg
Torsk:	52 kg
Svinkött:	35 kg
Nötkött:	5 kg
Potatis:	182 kg
Råg:	100 kg
Ärtor:	5,2 kg
Ägg:	156 st

Margarin:	5,2 kg
Socker:	6 kg
Sirap:	2 kg
Mjolk:	52 l
Kaffe:	2,1 kg
Te:	0,5 kg
Eldningsved:	2 kubikmeter
Torv:	15 hektoliter
Stenkol:	10 hektoliter

Konsumtionsvolymens kalorivärde blir per dag och konsumtionsenhet 3.141 kalorier. Om 10 % avräknas för överföringsförluster vid tillagning och vid matsmältningsprocessen återstår 2.827 nettokalorier/konsumtionsenhet. Krigsberedskapskommissionens utredning år 1918 anger c:a 3.000 kalorier.

Konsumtionskostnaden beräknades genom att använda prisuppgifterna i "Index of Cost of Living in Sweden 1830—1913". Prisuppgifter på margarin, te, torv och stenkol fanns emellertid inte i tabellerna. En räkenskapsbok från år 1890 rörande en jordbruksfastighet i församlingen har fått representera priserna på torv och stenkol. Margarin- och tepriser har uppskattats med ledning av de kända priserna på smör respektive kaffe.

Genom att multiplicera den beräknade konsumerade kvantiteten av varje vara med priset på varan ifråga fås de genomsnittliga, årliga matkostnaderna för konsumtionsenhet (= en vuxen, manlig person).

Veden kostade endast 4 öre kubikmetern under hela 1880-talet, medan torven 1890 betingade ett pris av knappt 50 öre per hektoliter. 1890 kostade stenkolen 1:30 kronor hektolitern. Detta betyder att eldningskostnaderna på 1880-talet ungefär låg på 20 kronor per år och familj.

Av totalkostnaden för livsmedel bidrog den egna försörjningen med fisk för omkring 40 % av kostnaderna under 1880-talet. Nötkött utgjorde en relativt liten del av proteintillförseln. Då det var mycket vanligt att hushållen hade en egen gris, innebar det att nästan hela proteintillförseln skedde inom den egna produktionsenheten.

Antalet medlemmar i familjerna omräknades till konsumtionsenheter enligt Chayanovs arbetskrafts- och konsumtionsbalans. Enligt denna modell är barnen självförsörjande (de tillför hemmet lika mycket som de kostar föräldrarna) från och med 14 års ålder. I

beräkningen ingår alltså endast barn som är under 14 år. Gift par räknas som 1,8 konsumtionsenheter, barn under två år som 0,1 k-enheter, barn mellan två och sju år som 0,3 k-enheter och barn mellan åtta och tretton år som 0,5 k-enheter.

Antalet konsumtionsenheter multiplicerades därefter med kostnaden för varje konsumtionsenhet. Därefter adderades kostnaden för uppvärmning för de fyrtio hushållen. För den första perioden upgpick de totala kostnaderna till 385 kronor och för den andra perioden till 313 kr per familj.

Tab. 2

Matkostnadernas fördelning på olika födoämnen i ett fiskarehushåll. Skillinge 1880-talet.

Vara:	Pris (öre/kg)		Kvantitet (kg)	Kostnad	
	1881	1886		1881	1886
Sill	33,5	23,5	130	43: 55	30: 55
Torsk	42	40	52	21: 84	20: 80
Svinkött	85	77	35	29: 75	26: 95
Nötkött	67	65	5	3: 35	3: 25
Potatis	6	5,5	182	10: 92	10: 01
Råg	12	10	100	12: —	10: —
Ärtor	16	13	5,2	—: 83	—: 68
Ägg	78 öre/tjog	86	8 tjog	6: 24	6: 88
Margarin			5,2	5: —	5: —
Socker	98	80	6	5: 88	4: 80
Sirap	52	42	2	1: 04	—: 84
Mjölk	11 öre/l	10	52 l	5: 72	5: 20
Kaffe	145	173	2,1	3: 05	3: 63
Te			0,5	—: 50	—: 50
S:a kronor				149: 67	129: 09

Självhushållning — byteshandel — monetär ekonomi

De 40 familjernas genomsnittliga kostnader för mat och värme är alltså baserade på samtliga produkters marknadspris. Nu var det emellertid långt ifrån alla förnödenheter som köptes för pengar. Konsumtionen har därför fördelats på varor som köptes i handelsboden och sådana som man skaffade genom byteshandel eller producerade inom hushållet.

Resultat av gjorda intervjuer blev följande:

1) Varor producerade inom hushållet:

Sill och torsk kom helt naturligt från den egna båten. Vidare hade en del av fiskarna en liten trädgård intill huset där man odlade ärtor och potatis. Man brukade också föda upp två hushållsgrisar per år. Dessa gick på allmänna ägor norr om den nuvarande hamnen och föddes nästan uteslutande på avfallprodukter. Eldningsveden utgjordes av bärgat strandgods och torven tog man från mossarna. Torkad kospillning användes även.

2) Varor förvärvade genom byteshandel:

Råg, ägg och för dem som inte hade egen trädgård även potatis. I utbyte fick bönderna fisk. Ganska vanligt var också att de som inte själva hade plats för potatisodling satte några rader hos en bonde och i gengäld gjorde ett antal dagsverken.

3) Varor som köptes för pengar:

Nötkött, socker, margarin, sirap, kaffe, te, mjölk och stenköl. De årliga kostnaderna för inköp av de här varorna exklusive stenköl var för en konsumtionsenhet under första hälften av 1880-talet ungefär 25 kronor och under senare hälften av 1880-talet ungefär 23

kronor. Om man multiplicerar 25 respektive 23 kronor med antalet konsumtionsenheter per familj och därefter adderar familjens årliga kostnad för stenköl (13 kronor) får man att medelvärdet för inköpta varor var 74:11 kr under första perioden respektive 65:29 kr för andra perioden.

Alltså täckte den monetära sektorn av ekonomin endast en femtedel av mat- och eldningskostnaderna!

Miniekonomisk inkomst

Fiskarens monetära utgifter avdrages från den totala kostanden för fiskarefamiljen. Därefter lägges värdet av varorna som man producerade inom hushållet respektive skaffade genom byteshandel till yrkesinkomsten för att få den verkliga inkomsten eller den s. k. miniekonomiska inkomsten. Den fisk som man själv konsumerade eller bytte bort hade man ju annars kunnat sälja och på så sätt ökat sin yrkesinkomst.

Sekundärinkomsten är sålunda mycket hög. I det redovisade fallet överstiger den yrkesinkomsten med omkring 11 %. Den miniekonomiska inkomsten blir dubbelt så hög som nettoutfallet av yrkesinkomsten.

Det är alltså en överraskande stor del av ekonomin som täcks upp av det system som brukar kallas naturahushållning. Även om människorna i föreliggande samhälle kan inordnas under en grupp av producenter, som kallas fiskare och den därvid gjorda registrering av verksamheten föreligger i form av fångstresultat innebär det stora vanskligheter att bortse från hela den miniekonomiska inkomstsituationen, då man vill analysera samhällets ekono-

Period	Netto- inkomst	Sekundär- inkomst	Mini- ekonomisk inkomst
1881—1885	275	310: 67	585: 67
1886—1890	215	247: 73	462: 73

miska utveckling. Om ovanstående hypotes skulle få en vidare tillämpning, skulle detta innebära relativt kraftiga justeringar av inkomsten/cap. åtminstone inom områden med kvardröjande naturhushållning.

I ett agrart system där utbytesrelationerna mellan individer, mellan olika grupper av individer och mellan individer och de omgivande naturtillgångarna maximalt har anpassat sig, är de sekundära inkomstmöjligheterna stora. En ökning av den rena yrkesinkomsten, är inte nödvändigtvis ett bevis för en bättre totalekonomisk situation. Det kan lika väl innebära att den ekonomiska — ekologiska balansen rubbas och att möjligheterna till ekonomisk flexibilitet minskar. I det redovisade fallet borde sålunda vid en rationalisering som t. ex. innebar en ren lönearbetsituation för fiskaren inkomsten fördubblas. Effekten av positiva åtgärder, som kan betecknas som övergripande, kan mycket lätt få negativa effekter för marginal-ekonomierna. Den moderna glesbygdsproblematiken visar att samhället inte helt insett konsekvenserna av den övergripande planeringens negativa effekter.

Innebar den ökade satsningen på sjöfart ett ekonomiskt uppsving för samhället? Frågan kan icke utan vidare bejakas, om man antager att den nya inriktningen på längre sikt hindrade rationalisering av det tidigare på fiske uppbyggda systemet. En vidare undersökning får beakta vilka ekonomiska

relationer som växte fram mellan de båda yrkesgrupperna. Här kommer endast inkomstskillnaderna att noteras.

Övergångsperiodens inkomststruktur Seglationsperiodens början och inkomst- förändringar

Hur förhöll sig fiskarens inkomster till andra yrkesgrupper. Nedan jämföres deras inkomster med industriarbetarlöner och med skutskepparnas inkomster, sådana de redovisas i taxeringslängden.

Det tidigare förda resonemanget om det relativt goda inkomstläget, i den meningen att ingen direkt fattigdom var utmärkande för samhället, bekräftas också av att den efterfrågan på kapital som uppkom i samband med den ökade seglationen kunde tillfredsställas med lokalt kapital. Miniinkomstnivån för fiskarna i Skillinge var under 1880-talet lika hög som industriarbetarens lön och högre än skepparinkomsten. Därvid antages att dessa båda grupper har sämre möjlighet till sekundärinkomster, och i ovanstående jämförelse bortses från ett sådant tillskott.

Den miniekonomiska inkomsten för fiskarena faller kraftigt och förmodas falla under 400 kr under 1890-talet. Samtidigt stiger lönerna för de andra kategorierna. Det tidigare nämnda antagandet att den lön som skulle förmå en person att välja ett annat yrke än fiskaryrket minst måste vara dubbelt så stor som nettoinkomsten för att kompensera det sekundära inkomstill-

Tab. 3

Yrkeskategori:	Årslön (kr) 5-årsmedeltal:			
	1881	1886	1891	1896
Fiskare i Skillinge (miniekonomisk inkomst):	586	463	—	—
Fiskare i Skillinge (yrkesinkomst före avskrivning):	353	268	140	103
Skeppare i Skillinge:	496	639	652*	684*
Manlig textilarbetare:	514	519	560	650
Manlig, icke yrkesutbildad sockerfabriksarbetare:	573	678	761	857

* Baserar sig på 1893 och 1894 respektive 1896, 1898 och 1901. Övriga årgångar av taxeringslängden saknas.

skottet, tycks inträffa under 1880-talets senare del. Därefter faller fiskarens nettoinkomst mycket kraftigt.

Speciellt kraftig är skepparnas inkomstökning under senare delen av 1880-talet. 1885 verkar alltså vara den tidpunkt då sjöfarten passerade fisket i fråga om lönsamhet. Det är inte heller förrän från och med 1885 som man i Skillinge på allvar lämnar fisket för att ge sig till sjöss. Det sker en kraftig nedgång av antalet yrkesfiskare i Skillinge mellan 1880-talets förra och senare hälft. (Se tab. 1 sid. 31).

Framför allt yttrade sig denna övergång i bristande nyrekrytering till fisket. Nästan alla pojkar i tonåren mönsttrade på ett segelfartyg i stället för att som sina fäder försörja sig på fiske. Den äldre generationen övergav inte fisket för sjöfarten. Endast tre av de undersökta fiskarna blev sjömän. Dessa tillhörde de yngsta fiskarna.

Fiskarebefolkningens levnadsstandard

Vi har försökt att beräkna den totala inkomstsituationen. Om man från denna inkomst drar utgifterna för fisket och de allmänna levnadskostnaderna en-

ligt tidigare beräkningar skulle i genomsnitt för familjen återstå 201 kr respektive 150 kr per år under de två beräkningsperioderna på 1880-talet.

Dessutom skulle sådana fasta avgifter såsom hamnavgifter dels till båten och dels till hamnbygget betalas. Kostnader för fastighetsunderhåll skulle också täckas.

Mantalslängden registrerar vilka som betalt skatt och därmed uppvisar ekonomiska förutsättningar därför.

Av undersökningens fyrtio fiskare fanns endast 24 upptagna i mantalslängden.

Av dessa hade 15 erlagt mantalspenning medan 9 (=38 %) var befriade på grund av fattigdom och sjuklighet. Sex av de nio befriade fiskarna hade mycket stora familjer att försörja (två av dem hade nio barn, en hade sex, två stycken hade fem och en hade fyra barn). Här ligger förmodligen förklaringen till fattigdomen. De tre övriga kan tänkas ha blivit befriade på grund av sjukdom.

En annan skyldighet man hade var att betala till det pågående hamnbygget. 34 av de 40 fiskarna finns med på lis-

tan över dem som hade betalt år 1881. Denna avgift var för de flesta 12 kr/år medan båtägare kunde få betala upp till 24 kr/år.¹

Även om bouppteckningarna anses vara en relativt otillförlitlig källa ger dess detaljrikedom i detta fallet en möjlighet att bedöma den ekonomiska situationen. Tidsskillnaden mellan fiskarens aktiva period och dödsfallet gör det naturligtvis svårt att parallellställa de båda ekonomiska situationerna.

Under perioden 1885—1900 dog femton av de fiskare som ingår i yrkesfiskarkåren 1881.

Merparten av dessa (10 stycken) hade inga besparingar i form av kontanter. Två stycken hade smärre belopp på en bankbok (13 respektive 60 kr), medan en hade en livförsäkring på 2.000 kr. Resterande två hade fordringar på privatpersoner på 1.200 respektive 2.341 kr. I två dödsbon översteg skulderna tillgångarna.

Lånemöjligheter fanns inom samhället. En vanlig form av lån var kredit i handelsboden. Denna kredit kunde ackumuleras till den stora inkomstperioden i samband med höstfisket, då skulden eventuellt kunde betalas. Hur hela denna inre skuldsättning i samhället fungerade borde närmare bli föremål för forskning. Den tidiga seglationsföretagens kapitalanskaffning inom samhället t. ex. i form av att fiskarebefolkningens kapital sattes in i seglationen, avspeglar sig inte i nämnda bouppteckningsakter för 1880—90-talet, men däremot finns många andelar noterade i de totalt undersökta bouppteckningarna fram till 1930. 22 av fiskarena ägde den fastighet de bebodde.

Den bild vi får av samhällets fiskare under de sista tjugo åren av 1800-talet

beträffande deras välbefinnande är förhållandevis positiv. Direkt uttalad misär eller ens allmän fattigdom kan inte beläggas. Även provinsialläkarberättelserna ger en positiv bild av samhället under 1880-talet.

1881 års provinsialläkarrapport

Läkaren börjar med att konstatera att han inte träffat på några för hälsan vådliga boningslägenheter och att det inte rådde någon överbefolkning. Husen bestod av bränt murtegel, dels med och dels utan korsvirke under i de flesta fall halmtak. Det vanliga boningsrummet var i regel 8 gånger 9 alnar (=drygt 25 kvadratmeter). Det förekom att alla husets invånare fick ha gemensamt sovrum, men de flesta hade dock två stycken, vilka båda eldades. Att människor behövde sova i samma rum som boskap förekom inte. Angående renligheten skriver läkaren att osnygghet i boningshus högst sällan inträffade och att orenlighet som menligt kunde inverka på hälsan inte förekom.

Vatten både till dryck och matlagning hämtades från grävda brunnar och var friskt och gott enligt läkaren. Den enda fabrik som fanns inom Ö. Hoby kommun var ett tegelbruk, vilket inte hade haft någon ogynnsam inverkan på vattnet.

Tillåtna ölstugor existerade inte, men ett brännvinsutminuteringsställe floretrade.

För Skillinge fiskeläge fanns en särskild ordningsstadga rörande sundhet och renlighet. Samhället hade även egen hälsovårdsnämnd. Vidare fanns en barnmorska anställd, som också fungerade som vaccinatris.

Utvecklingen fram till och med år 1900:

1883 tillkom en privatpraktiserande barnmorska.

1894 rapporterades att dryckenskapen avtagit betydligt.

1895 beslöt kommunen att ombesörja de fattigas intagning på Simrishamns lasarett.

Provinsiällläkarrapporterna tar också upp de smittosamma sjukdomar som förekommit i kommunen under perioden:

1881: Rödsot; fem sjuka varav tre dog.

1896: Kikhosta; en död.

1898: Difteri; tio sjuka varav en dog. (Bland de åtgärder som vidtogs var att inställa skolgången för en tid.)

1899: Scharlakansfeber; inga dödsfall.

1900: Något fall av nervfeber; inga dödsfall.

Däremot uppvisar nedanstående skildring av John Osterman ett samhälle, som markant avviker från den bild, som våra övriga källor i stort ger av fiskeläget.

"För 30 à 40 år sedan var Skillinge ett fattigt och smutsigt fiskeläge, vars sprithandel flitigt anlätades av invånarna, som voro kända för råhet och otillgänglighet. Men tiderna ha förändrats. Genom en alltjämt ökad sjöfart har befolkningen kommit i beröring med främmande element, hyfsningen och välmågan har stigit, och municipalsamhället erbjuder nu en tilltalande anblick med många trevliga, välvärdade hus."⁹ Vidare: "Jag har sett en fiskarebefolkning hos vilken armodet utgjorde en daglig gäst, där dryckenskap, smuts och okunnighet gingo hans i hand för att göra livet för de torftiga, illaluktande stugornas invånare så hårt som möjligt och jag ser nu en befolkning som i renlighet, ordningssinne och genomsnittlig

välmåga söker sin like."¹⁰

Skillnaden mellan Ostermans beskrivning och det övriga källmaterialet är sålunda mycket kraftig. Källvärdet hos den förstnämnda utsagan undandrar sig vår bedömning, men antagligt är att föredragshållaren velat göra intryck på sina åhörare genom att överdrivet kontrastera det gamla samhället mot det nya skutskepparsamhället. Våra slutsatser blir sålunda att Skillinge under 1880-talet var ett fiskesamhälle, vars ekonomi måste anses vara god, jämförbart med andra liknande samhällen i Skåne. Inkomstsituationen låg väl över existensminimum och möjliggjorde en kapitalbildning som kunde utnyttjas vid de förändrade konjunkturerna. Ostermans skildring måste vara en svartmålnings. Den extrema fattigdom och de usla boendeförhållandena han talar om, borde lett till en hög spädbarnsdödlighet. Statistiken för denna dödlighet ligger för Ö. Hoby församling, i vilken Skillinge är huvudort, under genomsnittet för riket. År 1881—90 är den för församlingen 8,6 % och för riket 11,0 %. Även jämfört med riksgenomsnittet för landsbygden ligger församlingens siffror klart under.

Prisutvecklingen

Perioden 1881—1900 innebar i stort sett en period med prisfall. Fisket tycks ha drabbats betydligt kraftigare än jordbruket, där sådana varor som oxkött och smör hade en gynnsammare prisutveckling än t. ex. strömming, som ju var den mest marknadsförda varan. Även om spannmålspriserna föll kraftigt under perioden på grund av den internationella konkurrensen, var detta prisfall mindre än prisfallet på ström-

ming. Det torde i stort vara så att real-lönen försämrats för fiskarna och att den fiskarbefolkning, som fanns i Skillinge på 1890-talet inte kunde kompensera denna försämring med ökad produktion. Kapitalet sökte sig andra investeringsområden och de tekniska innovationerna kom inte förrän efter sekelskiftet. I förhållande till den relativt välbärgade skeppargruppen måste fiskarna framstått som samhällets fattiga. Under cirka femton år hade deras sociala position radikalt förändrats.

Noter

- ¹ Detta är Skillinge s. 6.
- ² Eskeröd, 1960 s. 78.
- ³ Osterman s. 89.
- ⁴ Bunte s. 57.
- ⁵ Löfgren s. 125—26 kompletterat med intervjuer.
- ⁶ Hasslöf s. 47—48
- ⁷ Löfgren s. 128.
- ⁸ Kappelin, H. A.
- ⁹ Osterman, s. 88—89.
- ¹⁰ Osterman, s. 73.

Källor och litteratur

Icke tryckta källor:

Kyrkoarkivet, Ö. Hoby församling:
Husförhörlängd: 1876—1881, 1882—1894.
Församlingsboken: 1895—1910, 1910—
Flyttningslängd: 1861—1893.
Födelse- och dopbok: 1822—1870.
Lysnings- och vigselbok: 1848—1860, 1861—1894.
Död- och begravningsbok: 1861—89, 1889—1894.
Ingelstads och Järrestads häradsarkiv:
Taxeringslängder: 1876—1887, 1888—1902.
Mantalslängder: 1879—1883, 1884—1889.
Ingelstads och Järrestads domsaga:
Uppbörds- och lagfartsprotokoll, 1881—1930 (en eller två volymer för varje år) vilka innehåller: Bouppteckningsprotokoll.

Bouppteckningar: 1881—1930 (en eller två volymer för varje år).

Borrby provinsialläkardistrikt:

Provinsialläkarrapporter över Ö. Hoby kommun, 1881—1900.

Vissa uppgifter har även hämtats ur arkivet i Skillinge municipalhus.

Tryckta källor:

BISOS: A, Befolkningsstatistik, 1880—1889, 1890—1899.

Index of Cost of Living in Sweden, 1830—1913.

Muntliga källor:

Borvid Andersson, Skillinge (96 år)
Augot Bunc, Skillinge (76 år)
Olga Glimberg, Skillinge (89 år)
August Karlsson, Skillinge (80 år)
Hilda Nilsson, Skillinge (82 år)
Ida Svensson, Skillinge (77 år)
Anni Åberg, Skillinge (82 år)

Litteratur:

Bunte, R.: The Economic Structure and Development of Scanian Fishing, 1870—1960. Publicerad i *Economy and History*, vol. 9, 1966.

Cappelin, O.: Fiskes ordning och namnförordning vid Kivik. Skånes hembygdsförbunds årsbok, 1933.

Detta är Skillinge: Informationsbroschyr utgiven av Företagareföreningen. Ankaret, Skillinge.

Eskeröd, A.: Knävlingar från Branteviks fiskeläge i Skåne. Fataburen 1950.

Eskeröd, A.: Skånes kust. (Stockholm 1960).

Hasslöf, O.: Teknik och organisation bland svenska fiskare. Ur Bohusländska fornminnes-sällskapet Vikarvets årsbok 1960—61. (Lysekil 1962).

Kappelin, H. A.: Som östapåg. Minnen från 1870-talets fiskarliv i Kivik. Ingår i Skånes hembygdsförbunds årsbok 1935.

Löfgren O.: Fiskelägen och sjöfartssamhällen. Särtryck ur Hellspong/Löfgren: Land och stad. (Lund 1972).

Löfström, F.: Från segelfartygens dagar. (Malmö 1943).

Osterman, J.: Fisket på Skånes ostkust och fiskelägenas utveckling. Ingår i Hembygdskurserna i Simrishamn 1909. (Lund 1912).

Skånelandslitteratur

Historisk-antikvarisk bibliografi
sammanställd av John Tuneld

Forts. från nr 1, 1973

Ambrosiani, Björn, Magnusson, Gösta & Jonsson, Rolf, Arkeologisk undersökning 1968—1969. Karstorp, Lomma köping, Skåne. Stockholm 1972. 70 s. (Riksantikvarieämbetet. Rapport. 1972. B 9.)

Bengtsson, Mats & Olsheden, Jan, Patrik Johnsons Falkenberg. Helsingborg, Fyra förläggare, 1972. 152, (2) s. Kr 37:—.

Hellspång, Mats & Löfgren, Orvar, Land och stad. Svenska samhällestyper och livsformer från medeltid till nutid. Lund, Gleerup, 1972. 350 s. Inb. Kr 54:—.
(Handböcker i etnologi.)

Hembygdsboken över Torup-Kinnared-Drängsered. Red.-kommitté: K. E. Samuelsson ... Bok 3. Torup, Hembygdsföreningarna inom Torups kommun, 1972. 272 s. Kr 25:—.

Ingers, Ingemar, Ortnamnen i Staffanstorps kommun (Staffanstorpsaktuellt. 1972: Nr 4, s. 2—3).

Jedeur-Palmgren, Gunnar, Skutefarten i Onsala före Skånska kriget (Forum navale. 27 (1972), s. 24—41).

Kärrdahl, Thor, Varbergs kyrka och församling genom tiderna. Varberg, Varbergs församling, 1972. 225 s., (1) pl.-bl. Kr 15:—.

Lunds stifts herdaminne ... Ser. 1. Urkunder och aktstycken. 2. *Jakob Faxes* brev till sin son Vilhelm 1783—1790. [Utg. med inledning och noter av *Johan Feuk.*] — *Vilhelm Faxe*, Självbiografiska anteckningar. [Utg. med inledning och anmärkningar av *Christian Callmer.*] Lund, Gleerup, 1972. 247 s. Kr 39:—.

Nilsson, Hans, Boken om Veberöd. En bygghistorisk och biografisk studie. Med separata tillägg från angränsande eller nära liggande socknar m. fl. orter, i enstaka fall från Danmark, med bortseende från de tider, då Skåne m. fl. provinser hörde till Danmark. Veberöd, Veberöds byalag, 1972. 599, (1) s. Kr 60:—.

Svanberg, Jan, Stenmästarbilder i Nordens romanska konst (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. Antikvariska serien. 26 (Stockholm 1972), s. 16—39, Summary, s. 40—42).

Våra härader. 5 (1972). Ystad, Ljunits och Herrestads hembygdsförening, 1972. 23 s. Kr 5:—.

1973

Arnoldsson (Ason), Kjell, Axplock ur Örkeneds historia. 2 uppl. Lönsboda, Förf., 1973. 228 s. Kr 24:—; inb. 30:—.

Arvastson, Gösta & Frykman, Jonas, Kulturhistorisk inventering 1969—70. Sturup, Börringe sn, Skåne. Lund 1973. (3), 240 s., (1) karta. (Riksantikvarieämbetet. Rapport. 1973. B 33.)

Bjärebygden. Årsbok för Bjäre härads hembygdsförening. 1973. Båstad, Bjäre härads hembygdsförening, 1973. 104 s. & annonser. Kr 15:—.

Björkelund, Gottfrid, Färs härads historia. Kulturhistorisk framställning. Västerstad (240 50 Östraby), Färs härads hembygds- och fornminnesförening, 1973. 409 s. Kr 40:—; inb. 70:—.

- Blekingebilder från två århundraden. Saml. av *Folke Henschen*. Stockholm, Furnus, 1973. 100, (1) s. Kr 25: —.
- Blekingeboken. Årsbok för medlemmarna i Blekinge musei- och hembygdsförening. 51 (1973). Karlskrona, Blekinge museum, 1973. 204 s. Kr 20: —.
- En bok om Loshult. Sammanställd av *Artur Strid*. Osby, Kommunalkontoret, 1973. 256 s. Kr 20: —; inb. 28: —.
- Brogårdh, Thore*, Minnen från flydda dagar. Markaryd, Förf. (Hallaryd), 1973. 163, (1) s. Kr 20: —; inb. 27: 60.
- Burenhult, Göran*, En långdös vid Hindby mosse, Malmö. Anl. I, kv. Bronsyxan, Fosie sn. *N.-G. Gejvall*, Osteologisk undersökning av brända ben (Kap. 4.1). An English summary in Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1973. Malmö, Malmö museum, 1973. 104 s. (Malmöfynd. 2.)
- Cullberg, Kjerstin*, Ekehögen, Backa Röd, Valtersberg. Frågor om kronologi och kulturkontakter under yngre förromersk järnålder i Göteborgsområdet. [Mit deutscher Zusammenfassung.] Göteborg, Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening, 1973. 247 s. Kr 30: —. (Studier i nordisk arkeologi. 12.)
- , Ekehögen und Valtersberg. Zwei Gräberfelder der vorrömischen Eisenzeit in Westschweden. Katalog. Göteborg, Ibid., 1973. 153 s. Kr 35: —. (Studier i nordisk arkeologi. 11.)
- Ekman, Jan*, Early mediaeval Lund — the fauna and landscape. An osteological investigation of bone remains from the early mediaeval settlement. Lund, Kulturhistoriska museet, 1973. 110 s. Kr 25: —. (Archaeologica Lundensia. 5.)
- Forslid, Erik*, Svalövs historia. 4. Från de nya kommunallagarnas ikraftträdande 1863 till storkommunbildningen 1952. Svalöv, Svalöfs gille, 1973. 108 s.
- Föreningen Gamla Halmstads årsbok. 50 (1973). Halmstad, Föreningen Gamla Halmstad, 1973. 217 s., (1) pl.-bl. Kr 19: —.
- Föreningen Gamla Karlskrona. Årsbok. 1973. [*Lind, John*,] ?Lind? En världsar-tist från Karlskrona. Karlskrona, Föreningen Gamla Karlskrona, 1973. 104 s. Kr 15: —.
- Gamla Lund. Förening för bevarande av stadens minnen. Årsskrift. [54] (1972). Lund, Föreningen Gamla Lund, 1973. 128 s. Kr 15: —. (S. 3—124: *Törje, Axel*, I den oförlikneliga nyttans tjänst. Eric Gustaf Lidbeck och Skånska plantage-verket.)
- , 55 (1973). Lund, Ibid., 1973. 96 s. Kr 20: —. (S. 3—92: *Wahlöö, Waldemar*, Karlin, Collin, Montelin och Mesopotamus Jönsson (alias Waldemar Bülow).)
- Det gamla Trelleborg. Årsskrift. 1973. Trelleborg, Trelleborgs museum, 1973. 119 s. Kr 17: —.
- Green, Allan*, Biskopar i Lunds stift 1060—1637 och händelser kring dem. Lund, Gleerup, 1973. 175 s., (4) pl.-bl. Kr 30: —.
- Gustafsson, Evald*, Tankar i Teckomatorp. Ett tynande stationssamhälle (Kulturlandskapet och tätorternas expansion (Stockholm, Samfundet för hembygdsvård/LTs förlag, 1973), s. 66—73).
- Gustafsson, Gotthard*, Åhus. Den medeltida staden och dess byggnadsminnesmärken. 3 uppl. förkortad och rev. av *Carl-Axel Mildner*. Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1973. 32 s. Kr 4: 10. (Svenska fornminnesplatser. 19.)
- Gärds härads hembygdsförenings årsbok. 38 (1973). Degeberga, Gärds härads hembygdsförening, 1973. 96 s. Kr 12: —.
- Göinge hembygdsförenings årsbok. 52 (1973). Broby, Göinge hembygdsförening, 1973. 138 s. Kr 10: —.
- Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Halland. 56 (1973). Halmstad, Hallands museum, 1973. 160 s. Kr 18: —.
- Hallandsbygd. 15 (1973/74). Falkenberg, Mellersta Hallands hembygdsförening, 1973. 125, (2) s. Kr 5: —.
- Ingers, Ingemar*, Tottarps kyrka. [Tottarp, Kyrkorådet; Arlöv, Arlövs bokhandel,] 1973. 87 s. Kr 10: —.
- Jenwall, Erik*, Öved, Övedskloster och Öveds kyrka. En kort orientering. Ystad 1973. 21, (1) s.

- Karlsson, Harry*, Den långa vägen. En skånsk byggmästare berättar tillsammans med *H. S. Nyberg, Ragnar Blomqvist, Gustaf Näsström, Bengt Svensson och Jan Forsander*. Uppsala, Lundequistska bokh., 1973. 286 s., (1) diplom. Kr 75: —; inb. 85: —. (Folklivsskildringar och byggestudier utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien. 9.)
- Klippans hembygdsförening 40 år. Klippan, Klippans hembygdsförening, 1973. 305, (1) s.
- Kousgård Sørensen, John*, Danske sø- og ånavne. 2. E-G. København, Akademisk forlag, 1973. 327 s. (Navnestudier utg. af Institut for navneforskning. 12.)
- Kring Malmöhus. En årsbok utg. av Malmö museum. 3 (1972). Natur och miljö kring Malmöhus. Malmö, Malmö museum, [1973]. 124 s. Inb. Kr 15: —.
- Kullabygd. Kullens hembygdsförenings årsskrift. 46 (1973). Höganäs, Kullens hembygdsförening, 1973. 128 s. Kr 15: —.
- Larsson, Axel*, Historier från Torskabäck. 4 uppl. Malmö, Bernce, 1973. 199, (1) s. Kr 29: —.
- Limhamniana. 15 (1973). Limhamn, Limhamns museiförening, 1973. 94 s. Kr 15: —.
- Linné, Carl von*, Carl von Linnés Skånska resa förrättad 1749. Red. och med inledning av *Knut Hagberg*. [Ny tr.] Stockholm, Natur och kultur, 1973. 417 s. Inb. Kr 30: —. (Levande litteratur.)
- Lundström, Lillemor*, Bitsilver och betalningsringar. Studier i svenska depåfynd från vikingatiden påträffade mellan 1900 och 1970. Zusammenfassung auf Deutsch. Stockholm, Inst. för arkeologi, särskilt nordeuropeisk, 1973. (1), 111 s., (2) pl.-bl., (3) diagr.-bl. (Theses and papers in North-European archaeology. 2.)
- Malmö. Malmö fornminnesförenings årsskrift. 40 (1972). Malmö, Malmö fornminnesförening, 1973. 210, (13) s. Kr 25: —; inb. 35: —.
- , 41 (1973). Malmö, Ibid., 1973. 145, (11) s. Kr 25: —; inb. 35: —.
- Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1971/1972. Lund, Gleerup, 1973. 197 s. Kr 53: —.
- Minnen från Helsingborg och dess skola. 40. Stockholm, Helsingborgspojkarnas gille i Stockholm, 1973. 198 s. Kr 18: —.
- Minnhagen, Monika*, Bondens bostad. En studie rörande boningslängans form, funktion och förändring i sydöstra Skåne. [Mit deutscher Zusammenfassung.] Lund, Gleerup, 1973. 161 s. Kr 29: —. (Skrifter från Folklivsarkivet i Lund. 15.)
- Mårtensson, Eric*, Svaneholms slott. Kortfattad historisk vägledning. 2 utökade uppl. Skurup 1973. 31, (1) s.
- Niklasson, Nils*, Gottskär. En stenåldersboplatz i Onsala socken, Halland. Profilbeskrivningar av *H. Thomasson*. Göteborg, Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening, 1973. 67 s. (Studier i nordisk arkeologi. 8.)
- Nordengren, Sven*, Lomma sockens och församlings historia. Teckningar och omslag av *Gunnar Nylund*. Lomma, Pastorsexp., 1973. 214, (1) s. Kr 15: —.
- Olsson, Nils*, Ett sekel med Ystads allehanda i stad och bygd [1873—1973]. Ystad, Ystads allehanda, 1973. 223 s.
- Onsjöbygden. Onsjö härads hembygdsförenings årsbok. 17 (1972—1973). Billinge, Onsjö härads hembygdsförening, 1973. 69 s. Kr 20: —.
- Oxie härads hembygdsförenings årsbok. 3/4. *Frostin, Ernst*, Bilder från Bunkeflo, Tygelsjö, V. Klagstorp. Vellinge, Asps bokh., 1973. 86, (2) s.
- Pamp, Bengt*, Ortnamnen i Sverige. 3 uppl. 2 tr. Lund, Studentlitt., 1973. 140 s. Kr 18: —. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. B. 2.)
- [*Pihl, Kjell*], Ängelholm. Bebyggelse och miljö. Ängelholm, Kulturnämnden, 1973. 71 s.
- Rosborn, Sven*, Kompanihuset i Malmö. Byggnadsarkeologiska studier av ett senmedeltida hus. Malmö, Malmö museum, 1973. 94 s. Kr 10: —. (Malmöfynd. 1.)
- Sallius, Joel*, Gamla Eslövsbor berättar. [Anna Andersson, Ednar Persson, J. O. Olsson, Anna Svensson.] Eslöv, Eslövs museum, 1973. 70 s. Kr 2: —. (Eslövs museums skriftserie. 10)

- , Svenska metallindustriarbetareförbundets avd 66 i Eslöv 1898—1973. Eslöv, Eslövs museum, 1973. 45 s. Kr 2: —. (Eslövs museums skriftserie. 9.)
- Sandklef, Albert*, Allmogesjöfart på Sveriges västkust 1575—1850. Lund, Gleerup, 1973. 927 s., (9) pl.-bl., (2) kartbl., (5) diagrambl. Inb. Kr 150: —. (Institutet för västsvensk kulturforskning. 10.)
- Sivenius, Stig*, m. fl., Äspö kyrka genom åren. Trelleborg, Skogs tr., [1973]. 114 s.
- Sjöbeck, Mårten*, Det sydsvenska landskapets historia och vård. Landskrona, Föreningen för Landskronatraktens natur, 1973. XII, 121, (1) s. Inb. Kr 25: 50. (Skrifter utg. av Föreningen Landskronatraktens natur. 6.)
- Skånes hembygdsförbund. Årsbok. 1973. Skånska årsfester. Lund & Kristianstad, Skånes hembygdsförbund, 1973. 248 s. Kr 18: —.
- Skånes ortnamn. Utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. Ser. A. Bebyggelsenamn. 16. Rönnebergs härad och Landskrona stad. Av *Göran Hallberg*. Lund, Gleerupska univ.-bokh., 1973. 170, (1) s. Kr 35: —.
- Smide på Österlen. Simrishamn, Österlens museum, [1973]. 71, (1) s.
- Stenkol och lera. Skildringar kring Höganäsbolagets och dess föregångares verksamhet utg. av Höganäs aktiebolag. 4. Erik Ruuths stenkolverk och det första Höganäsbolaget 1786—1812. Red.: *Gustaf Clemensson*. Höganäs, Höganäs aktiebolag, 1973. (1), 587 s., (1) pl., (3) kartbl. Inb. C:a kr 115: —.
- [*Stenson, Carl-Gustav*,] Släkt-tafla öfver några Kattarpsläkter. Byggt på släkttafla utg. av Gustaf Stenson år 1917 med komplement av år 1949. Västerås, Släktföreningen Ebbarp-Signetorp, 1973. (28) bl., 7 s.; 11, 4 släkttaflor.
- Svensson, Sigurd*, En sockenkrönika om Farstorp. Tviggasjö, Förf., 1973. 264 s. Inb. Kr 30: —.
- Sydsvenska dagbladets årsbok. 1974. Minnenas Malmö. Ögonvittnen 1756—1909 i memoarlitteratur, dagböcker och resebrev ... Red.: *Ragnar Gustafson*. Malmö, Sydsv. dagbl., 1973. 192 s. Kr 33: 50; inb. 45: 50.
- Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift. 1973. Lund, Sydsvenska ortnamnssällskapet, 1973. 67, (1) s. Kr 17: —.
- Tornabygden. 5 (1973). Lund, Torna härads hembygdsförening, 1973. (38) s. Kr 10: —.
- Tveiten, Hallvard*, Västra Sallerup och Remmarlöv socknars och Eslövs gårdars historia. Med omkring 600 V. Sallerup-, Remmarlöv- och Eslövsläkter och -familjer under 1800-talet och in i 1900-talet och Ellinge gods historia. Lund, Skånsk kultur, 1973. 269 s. Kr 34: —.
- Varbergs museum. Årsbok. 24 (1973). Varberg, Varbergs museum, 1973. 243 s. Kr 17: 65.
- Vår bygd. 56 (1973). Kungsbacka, Nordhalls hembygdsförening, 1973. 111, (1) s. Kr 12: —.
- Våra härader. 6 (1973). Ystad, Ljunits och Herrestads hembygdsförening, 1973. 23 s. Kr 5: —.
- Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie. 21 (1973). Hässleholm, Västra Göinge hembygdsförening, 1973. 99, (1) s. Kr 10: —.
- Ystadiana. Red.-kommitté: *Sven Carlquist, Nils Olsson*. Ystad, Ystads fornminnesförening, 1973. 103 s. Kr 25: —. (Ystads fornminnesförening. 18.)

Under sommaren 1973 har en större arkeologisk undersökning utförts i samband med nybyggen i Fiddevången i Falsterbo. Det berörda området bestod av stadsägorna 9 och 10, ett ca 10.000 m² stort område.

Enligt äldre teorier skulle området ha utgjort delar av Danzigs resp. Lübecks koncessionsområden, varför man kunde vänta sig att finna rester av anläggningar från den tillfälliga bosättningen under de sillmarknader som hölls i Falsterbo under medeltiden. Ett liknande område undersöktes i Skanör 1970—71.

Som förmodat var de påträffade lämningarna av samma karaktär som på Nygård och Knävången i Skanör. Man påträffade hårdtrampade lergolv, av vilka de flesta tyvärr blivit förstörda vid avschaktningen. Dessa galv torde ha tjänat som underlag för lättare huskonstruktioner eller fungerat som något slags arbetsyta vid hanteringen av fisken. Inga spår av takkonstruktioner fanns varför det är svårt att närmare precisera anläggningarnas funktion. I samband med lergolven påträffades även en förvaringsplats för lera. I ena änden av ett dike låg fyra på längden halvrerade trä tunnor fyllda med ren gul lera. Stora avfallsgropar med ned-

satta tunnor påträffades också. De flesta tunnorna stod ett stycke ner i grundvattnet och var alltså tämligen väl bevarade. På många fanns inskurna bopmärken. Samtliga tunnor var fyllda med avfall, vanligtvis gödsel. Ca 50 st. registrerades och valda delar togs till vara för konservering. Undersökningsområdets västra del visade sig bestå av sankmark, som torde vara resterna av det s.k. Lyktekärret, vilket enligt det skriftliga källmaterialet skulle ha sträckt sig från Kolbacken till Grumbodarna och alltså utgjort en s.k. Flom. Någon säker bottennivå kunde tyvärr ej fastställas på grund av grundvattenståndet. På vad som borde vara kärrets östra strand påträffades rester av en risbädd, som eventuellt kan ha tjänat som strandskoning. På ett ställe påträffades även en träkonstruktion, möjligen rester av en brygga. Fyndmaterialet var relativt sparsamt och utgjordes huvudsakligen av keramik. Inga mynt påträffades men keramikens karaktär visar på att anläggningarna bör dateras till slutet av medeltiden.

I anslutning till undersökningen i Fiddevången gjordes kompletterande undersökningar längre österut i staden. Syftet med dessa var att klargöra sam-

bandet mellan den fastare bebyggelse, som tidigare konstaterats i trakterna av Falsterbohus, och den mer periodiska bebyggelsen ut mot västra stranden. Dessa undersökningar kunde utföras tack vare att Skanör med Falsterbo kommun välvilligt ställt medel till förfogande.

Tre smärre schakt upptogs i östra delen av stadsäga 138. I samtliga schakt påträffades kraftiga lager av helt annan karaktär än i Fiddevången, vilket antyder närheten till mer permanent bebyggelse. Fyndmaterialet var även rikligare och kan placeras tidigare än fynden från Fiddevången. Inga byggnadsrester påträffades. I ett av schakten stod dock två tunnor nedgrävda i sanden.

I östligaste delen av Fiddevången på det tidigare järnvägsområdet utmed Fyrvägen blev resultaten annorlunda. Här påträffades riktigt med tegel och kalkbruk samt även fragment av målat fönsterglas. Dateringen av dessa byggnadsrester är osäker. Det mynt som påträffades har ännu ej blivit bestämt, men keramikfynden visar även här på medeltidens senare del.

Årets undersökningar i Falsterbo har framför allt givet ett gott bidrag till kännedomen om platsens medeltida topografi, något som är synnerligen värdefullt när det gäller att rätt uttolka det skriftliga källmaterialet.

A. J.

I *Halmstad* har nyligen företagits en undersökning i kvarteret Broktorp, som ligger på västra sidan om Stora torg. Flertalet av anläggningarna härhörde från tiden efter den stora branden 1619, som gjorde att Halmstad fick en helt ny stadsplan, och bestod av syllmurar till korsvirkeshus som låg orienterade

längs de nya gatorna. Rester av ett garveri från tiden omkring 1700 påträffades också.

Endast i tomtens västra del fanns rester av ännu äldre bebyggelse. Här framkom ett långt parti av en kullerstensgata som gick i riktning Ö—V och sedan gjorde en nittio graders sväng och ledde söderut mot stadskyrkan. Gatan bör rimligen ha tillkommit före 1619 och utgör alltså en rest av det medeltida gatunätet, vilket man ännu inte vet så mycket om. Intill gatan fanns rester av fyra stycken husgrunder som tydligen är anlagda i samband med gatan.

Hypotetiskt kan man tänka sig en anslutning mellan det nu påträffade gatupartiet och den gata som 1965 grävdes fram och som hade en sträckning diagonalt över Stora torgs SÖ del (Ale nr 3 — 1965). Någonstans mellan denna linje och stadskyrkan längre söderut, skall stadens rådhus en tid före 1619 ha legat.

J.-E. A.

Med anledning av en omfattande restaurering av *Stora Harie* kyrka strax norr om Lund företogs i febr.—mars 1973 på uppdrag av landsantikvarien i Lund en arkeologisk undersökning i och omkring kyrkan.

Långhus och kor ombyggdes helt på 1800-talets mitt av C. G. Brunius, medan det senmedeltida tegeltornet fick bestå. När det romanska långhuset revs 1850 sparades endast långhusets västvägg som är byggd av gråsten och på vilken tornets östmur rider. Före nerstagandet gjorde C. G. Brunius en uppmätning av kyrkan. Enligt denna skulle det finnas ett vapenhus i söder, en sakristia i norr och ett sannolikt för-

långt rakslutet kor i öster. Långhuset skulle vara ca 5,94 m brett och 10,53 m långt. Brunius påpekar också att långhuset skulle vara byggt av gråsten med en sockel av tillhuggen sandsten.

Rester av det romanska långhusets grundmur påträffades, vidare i öster det förlängda korets nordöstra hörn. Och i norr fanns delvis grundmurarna till sakristian kvar. Brunius' uppmätning tycks överensstämma ganska väl härmed.

Omkring 1950 lades en värmekulvert ner mitt i kyrkan, vilket hade till följd att större delen av golvlagen söndergrävdes bortsett från ca en meter mellan nergrävningen för yttermuren och värmekulverten. På vissa punkter inom detta område kunde nu konstateras, att den romanska kyrkans golv först hade bestått av kullersten överdragen av ett tunt lager gråfärgad kalkbruk och där efter belagts med mönstrade golvtegel. Under golvet låg gravar vilkas fyllning helt saknade kalkbruk. De var nergrävda genom ett kulturlager och täcktes av den romanska kyrkans byggnadslager. Gravarna tillhör med all sannolikhet en tidigare träkyrka, vars läge emellertid inte kunde fastställas.

I tornets golv återfanns en kantställd stenhäll. Antagligen har den ingått i en stenkista, men på grund av grävningssomständigheterna kunde den inte närmare undersökas.

Ca 23 m söder om tornet hittades den gamla kyrkogårdsmuren.

Det senmedeltida tornet undersöktes i samband med omputsning. Murverket utgjordes i de nedre delarna av stora gråstenar i kalkbruk medan det i övrigt var uppfört av tegel i munkförband. De översta partierna har ombyggt under senare tid, sannolikt av C. G. Bru-

nus på 1850-talet. Den nuvarande ingången i väster torde vara från samma tid. Eftersom tornet rider på den återstående romanska västmuren till det nu rivna långhuset, har denna brutits upp för en tornbåge, som nu är igensatt till en dörröppning. I nordmuren finns utvändigt den nuvarande ingången till torntrappan, som löper inne i muren. Efter renknackning av murverket invändigt i bottenvåningen framkom den ursprungliga öppningen till trapploppet. Portalöppningen har stickbågig omfattning och är 0,82 m bred och 2 m hög från nuvarande golvnivå.

Sköldbågarna till det kryssvalv, som täcker bottenvåningen, låg ej i förband med väggarna, Väggteglen har avbilats och andra tegel var infogade som stöd för sköldbågen. Som avjämning för denna har man lagt bitar av taktegel.

På samtliga väggar fanns fragment av målning. Söder om tornbågen kan man se en framställning av korsnedtagningen. Även valvet har svaga färgfragment i kapporna, bl.a. ett fragmentariskt textband. Valvribborna bär färgspår av röda och vita fält. Längs sköldbågarna finns rester av en bård med vita och röda fält avdelade med blå linjer.

Trots att valven tekniskt sett är sekundära i förhållande till det omgivande murverket bör de tillhöra tornets byggnadsperiod. Genom sållning av fyllningen i valvsvicklarna påträffades ett mynt från Christian I:s tid (1448—1481). Eftersom myntet låg i botten på en av svicklarna bör det hänga samman med uppförandet av tornet. Det är således av största vikt att man sållar det material som röjs bort från kyrkvindarna — i synnerhet fyllningen i svicklarna!

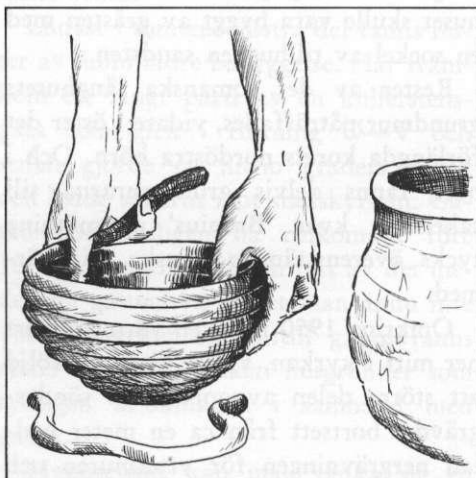
K. J. B. S.

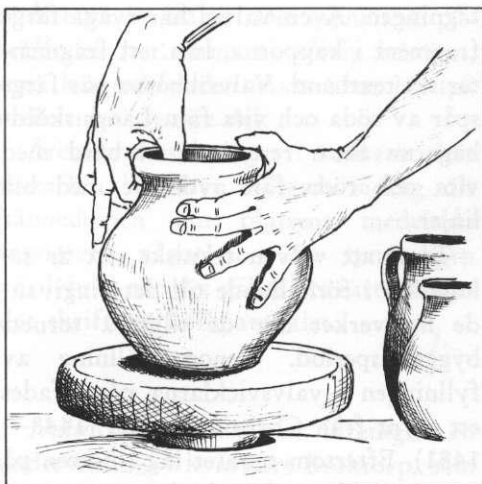
Förhistorisk keramiktillverkning

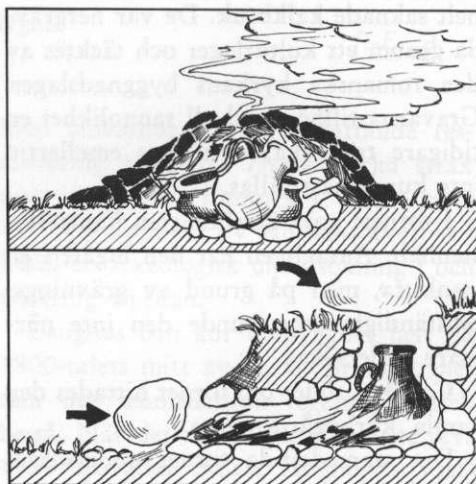
Leran knådades omsorgsfullt och magring, d. v. s. sand, krossad sten eller krossad keramik tillsattes för att undvika sprickbildning vid bränningen.

Kärlen tumrades upp ur en lerklump eller byggdes upp av lerrullar, som lades horisontellt över varandra och trycktes ihop.

Under slutet av forntiden och början av medeltiden hade man kontakt med en föregångare till drejskivan: en skiva som kunde vridas runt under arbetet med leran. Först under medeltiden kom den riktiga drejskivan i bruk i Norden.

Hur bränningen gått till vet man inte med säkerhet, då spår efter keramiktillverkning är mycket sällsynta och osäkra på boplatserna. Förmodligen har kärlen bränts i en vanlig eldstad eller i en mila täckt av grästorv. Tecknare: Ronny Rodhammar.

ALE utkommer med 3 häften och ett informationsnummer årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstrupsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046 - 12 66 09.

MEDLEM erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 20: — kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgirokonto Lund nr 24 68 31-2, c/o kamrer Allan Persson, Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

ÅLDRE HÄFTEN av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund, ordf., intendent Bengt Bengtsson, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., kamrer Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Helsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, docent Gösta Lindeberg, Lund, professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, museichef Bengt-Arne Persson, Varberg, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, greve Hans Wachtmeister, Johannishus, kyrkoherde Gunnar Wallin, Bjärnum, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND